

SÜRETEN SİRETE: AYETULLAH BEY'İN İLM-İ KIYÂFET ADLI MENSUR ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

From Sûret to Sîrete: A Study on Ayetullah Bey's Prose Work Titled İlm-i Kıyâfet

Arş. Gör. Rumeysa Nur ERTAŞ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Sivas, Türkiye.
nurrumeysaertas@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received
31.10.2024

Kabul/Accepted
25.12.2024

Sayfa/ Page
158-179

Öz

Klasik Türk edebiyatında kıyafetnameler, insan bedeninin dış özelliklerinden yola çıkarak ruhsal ve ahlakî nitelikleri hakkında yorumlar yapmayı amaçlayan eserlerdir. Kıyafetnamelerde, hem Doğu hem de Batı'dan beslenen bir sentezle yalnızca bireyin değil, toplumun estetik ve ahlakî değerleri hakkında önemli ipuçları verildiği bilinmektedir. Osmanlı kültüründe de önemli bir yer tutan bu eserler, insanın fiziksel özelliklerinin iç dünyasıyla bağlantılı olduğuna dair bir bakış açısını temsil eder. Özellikle dönemin sosyal ve kültürel normlarıyla şekillenen kıyafetnameler, klasik Türk edebiyatında insan ruhunu bedensel özellikler üzerinden çözümleyen zengin bir literatür sunmaktadır. Bu literatüre katkı sağlayanlardan birisi de Ayetullah Bey'in "İlm-i Kıyâfet" olarak adlandırdığı eseridir. Ayetullah Bey, bu bilim dalını, insan ruhunun çeşitli davranışlar ve görünüşler aracılığıyla nasıl tezahür ettiğinin incelendiği bir alan olarak tanımlar. Eserde beden dili, hem fiziksel hem de ruhsal etkileriyle ele alınır. Klasik ve modern düşüncenin harmanlandığı bu eserde, varlıkların fiziksel yapılarının ruhun işaretlerini taşıdığı ve bu sebeple bedenin analizinin ruhu anlamının bir yolu olduğu kabul edilir. Ayetullah Bey, bedeni üç ana unsura ayırarak insan türlerini ve milletlerin fiziksel özelliklerini tanımlanmakta, iklim ve coğrafyanın insanlar üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Ayrıca müellifin yaşadığı dönemde, Doğu felsefesi kadar Batı felsefesinin de etkili olduğu ve bu etkilerin eserin incelenmesinde belirgin bir rol oynadığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayetullah Bey, kıyafetname, kevn ü fesad, ruh, ahlak.

Abstract

In classical Turkish literature, the physiognomys are works that aim to make comments on the spiritual and moral qualities of human beings based on the external characteristics of their bodies. It is known that in a synthesis that draws on both Eastern and Western sources, the physiognomys provide important clues not only about the individual but also about the aesthetic and moral values of society. These artifacts, which also occupy an important place in Ottoman culture, represent a perspective that the physical characteristics of a person are connected to their inner world. Particularly shaped by the social and cultural norms of the period, the physiognomys narratives offer a rich literature that analyzes the human soul through bodily characteristics in classical literature. One of the contributors to this literature is Ayetullah Bey's work called "İlm-i Kıyâfet." Ayetullah Bey defines this branch of science as the study of how the human soul manifests through various behaviors and appearances. In the work, body language is addressed with both its physical and psychological effects. In this work, which blends classical and modern thought, it is accepted that the physical structures of beings bear the signs of the soul, and therefore the analysis of the body is a way of understanding the soul. Ayetullah Bey also describes the physical characteristics of human species and nations by dividing the body into three main elements, and discusses the effects of climate and geography on humans. It has been observed that Western philosophy was as influential as Eastern philosophy in the period in which the author lived and that these influences played a significant role in the analysis of the work.

Keywords: Ayetullah Bey, physiognomy, kevn ü fesad, soul, morality.

Atf/Citation: Ertaş, R. N. (2024). Süretten Sîrete: Ayetullah Bey'in İlm-i Kıyâfet adlı mensur eseri üzerine bir inceleme. *International Journal of Filologia*. ISSN: 2667-7318 7(12), 158-179.

Giriş

Klasik dönemlerde beden, ruhun geçici bir mekânı olarak görülmüş ve bu nedenle küçümsenmiştir. Ruhun görünürlüğüne engel olduğu düşünülen beden, mümkün olduğunca mahremiyetle gizlenmesi gerektiği savunulmuştur. Ancak geri planda tutulmasına rağmen, beden bir ifade aracı olarak değeri göz ardı edilmemiş; bu değer, özellikle kıyafetnameler üzerinden temellendirilmiştir. Bu konuyla ilgili bilgiler ise “ilm-i kıyâfet” adı altında incelenmiştir. Modern dönem ise bedeni, ruhun parıldadığı bir alan olarak ön plana çıkarmış ve görünür kılmıştır. Daha sonraki süreçlerde beden, bir meta-estetik unsura dönüşmüş olsa da, ruh ile kurduğu ilişki her zaman önemini korumuş; ruhun söylemlerini taşıma aracı olma işlevi asla gözden düşmemiştir. Günümüzde, “beden dili” olarak adlandırılan ve hem sosyal bilimler hem de sağlık bilimleri için önemli bir alan oluşturan çalışmalar, bu ilişkinin güncel bir yansıması olarak varlığını sürdürmektedir. 19. yüzyılda yaşamış olan Ayetullah Bey'in kaleme aldığı ve *Hakayiku'l-Vekayi* gazetesinde tefrika edilen *İlm-i Kıyâfet* adlı eser de hiç kuşkusuz bu arayışın bir ürünü olarak ortaya çıkmış, bir taraftan klasik dönem kıyafetnamelerinden (Çakır, 2007, s. 333-350; Çavuşoğlu, 2009, s. 293-302; Elbir, 2017, s. 37-58; Yılmaz, 2012, s. 129-139; Sarıçiçek, 2012, s. 2725-2754; Maden, 2017, s. 11-22; Türkdoğan, 2014, s. 172-195; Mengi, 2002, s. 513-514 ve Çelebioğlu 1979, s. 225-262) diğer taraftan da özellikle modernleşme sonrasında yazılmış beden dili konulu metinlerden etkilenilerek oluşturulmuştur.

Kıyafetname ilmi sözlüklerde genel anlamda “Bir adamın azalarının şeklinden ve simasından ahlakını anlamak ilmine ait kitap, “İlm-i sîmâ” (Arseven, 1965, s. 1086) olarak veya bir insanın el, ayak, burun gibi azasıyla simasından ahlakını anlamak ilmine dair yazılan kitaplar hakkında kullanılan bir tabir (Pakalın, 2004, s. 276) olarak tarif edilmektedir. Bu iki yaklaşımdan hareket edilirse kıyafetname insanların fiziksel görünülerinden hareketle onların karakteri hakkında yargılara ulaşma arayışı şeklinde özetlenebilir. Ayetullah Bey, eserinde kıyâfet ilmini; hayvanların ve özellikle insan davranışlarının özellikleri ya da ruhun çeşitliliği değil, doğalarının bir yansıması olarak tarif etmiştir. Onun bu yaklaşımı, kendisinden önce Doğu ve Batı'da yazılmış kıyâfet ilmi ve beden dili metinlerinden farklıdır; yalnızca insan bedeninin davranışlara yansıma biçimini ele almaz. Ayrıca bedeni bir cisim olarak değerlendirir ve hayvan bedenini de davranış, huy ve karakterle özdeşleştirir.

1. Ayetullah Bey'in Hayatı

İlm-i Kıyâfet'in müellifi olan Ayetullah Bey hakkında en geniş bilgi *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde yer alır. Eserde; Abdülatif Suphi Paşa'nın büyük oğlu olarak 1846 yılında dünyaya geldiği, 1849 yılında babası ile İstanbul'a gelerek burada tahsilini tamamlamış olduğu yazılıdır. Daha sonra Defter-i Hakanî, Divan Kalemî ve Bab-ı Âli Tercüme Kalemînde görev yapmış, tensikat sebebiyle memuriyetine son verilmiştir. İstanbul'da görev alma imkânı olmayınca babasının Suriye'de vali olması hasebiyle Tuna vilayeti mektupçuluğuna tayin edilmiş, bir süre sonra valinin şikâyeti üzerine Erzurum vilayeti mektupçuluğuna atanmıştır. Çeşitli devlet işlerinde görev alan Ayetullah Bey, 1878 yılında vefat etmiştir (İnal, 1969, s. 139-144). Daha çok siyasî kimliği ile ön plana çıkan Ayetullah Bey'in farklı alanlarda, çeşitli eserler vücuda getirdiği bilinmektedir. Bu eserlerden biri olan *İlm-i Kıyâfet*, *Hakayiku'l-Vekayi* gazetesinde (29 CE 1288/Ağustos-Efrençî 17/5 Ağustos/miladî 1871) tarihinden itibaren düzensiz aralıklarla 8 sayı tefrika edilerek yazılmıştır (Yüksel, 2022, s. 167-175). Eser, nr. 336, 29 CE 1288/Ağustos-Efrençî, 17/5 Ağustos/miladî 1871 tarihinden itibaren tefrika edilmeye başlanmıştır. Söz konusu sayıda Ayetullah Bey, kıyâfet ilmini saygıdeğer ve incelenen bir bilim alanı olarak gördüğünü söylemiş ve konusunun insanın yaratılışı ile ahlakına odaklandığı belirtmiştir. Aynı zamanda yıllar içinde kıyâfet ilmiyle alakalı çeşitli kitaplar telif edildiği hâlde diğer ilimler kadar itibar kazanamadığını da dile getirir. Sebep olarak, meselenin çok hassas olduğunu ve çoğunlukla yaratılış düşüncesindeki şüphe ve karışıklığı gösterir. Ancak bu yaygın görüşün aksine Ayetullah Bey, tecrübe ile meseleleri incelendiğinde bu ilme hâkim olunacağı inancındadır.

2. Eserin Muhtevası

Müellif, bu çalışmasında kıyâfet ilminin diğer ilimler nezdindeki derecesi hakkında görüşlerini ifade ettikten sonra mukaddime kısmına geçer. Kısa bir duanın ardından Arapça iki beyte yer verir. Daha sonra Ayetullah Bey, klasik İslâmî ve felsefî düşüncedeki hayat, varlık ve ruh kavramları üzerinden düşüncelerini açıklamaya başlar. Varolan dünyada bulunan maddî varlıkların üç gruba ayrıldığını bunların madenler, bitkiler ve hayvanlar olduğunu söyler. Bu üç unsurun her birinin bir hayat taşıdığını belirtir. Bununla birlikte hayatın da iki farklı türü olduğunu dile getirir. Bunları da; Hayat-ı Hakikî ve Hayat-ı İtibarî olarak ikiye ayırır. Hayat-ı İtibarî'yi yaratılışın insan ve hayvandaki duyularına göre algılanan bir yaşam olarak, Hayat-ı Hakikî'yi ise tüm canlılarda bulunan ve evrenin düzeninde etkili olan bir yaşam şekliyle tanımlar. Müellif, hayatın iki türü arasındaki farkları açıklarken, Hayat-ı Hakikî'nin tüm varlıklarda bulunan, var oluş (kevn) ile yok oluş (fesad) süreçlerinden oluşan, yaşamın gerçek özü olan bir etkiye sahip olduğunu da belirtir. Bu yaklaşım; evrenin doğasından kaynaklandığı, sadece insanlar ve hayvanlar için değil, tüm varlıklar için geçerli olduğu anlamına gelir. Ayrıca Hayat-ı Hakikî'nin etkileri, evrenin temel yasalarının ve düzenin korunması gibi evrensel prensiplerle ilişkilidir. Bu prensipler, evrenin varoluşundan ve düzeninden başlayarak sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir aynı zamanda tüm varlık formlarının hayatiyetinin de temelini oluşturur. Böylelikle müellif, Hayat-ı Hakikî'nin nişanının ancak kevn ü fesaddan (Turhan, 2022, s. 343-344; İbn Sina, 2008; Aristoteles, 2019; Ağaoğlu, 2023) ibaret olduğunu dile getirmiş olur:

“... kürre-i arzda manzûr ve ma'lûmumuz olan eşyâ-yı terâkîb-i 'unsuriye[t]leri haysiyetiyle mevâlid-i selâse ya'nî me'âdin ve nebâtât ve hayvânât deyu başlıca üç kısma taksîm olunup ve bu kısımlardan her birinin şâmil olduğu efrâd-ı mahlûkât dahi 'umûmen zî-hayât bulunmuştur. Hayâtın ta'rîfine gelince anı da iki kısma taksîm edip birine hayât-i hakikî ve diğerine hayât-ı i'tibârî denilip çünkü hayât-ı i'tibârî hulkun insân ve hayvânda ihsâsâtına nazaran mahlûkât-ı sâ'irede mefkûd 'addettikleri hayâtdır. Hayât-ı hakikî dahi cümle mahlûkâtta bir haysiyet ve keyfiyette te'sîr eden hayâtdır ki anın eseri ancak (kevn ü fesâddan) 'ibâretidir.”

Ayetullah Bey, Hayat-ı Hakikî'nin kevn ü fesad olduğunu söyledikten sonra bazı filozofların insan ruhunu, hayvan ruhundan ayırt ettiklerini ve bu durumun sebebini kevn ü fesada bağladıklarını dile getirir. Ayetullah Bey'e göre bu ayırım doğru değildir ve bu farklılık aslında ruhun etkilerinden kaynaklanmaktadır. İnsan ruhu üzerine, Antik Yunan filozoflarından İslam filozoflarına kadar pek çok mütefekkir tarafından birtakım düşünceler ileri sürülmüştür (Aristoteles, 1997; Akkağıt, 2022, s. 124-151). Bu düşünürlerin en önemlilerinden biri olan Aristoteles, insan ruhunu diğer canlıların ruhundan ayıran farkı; akıl yürütme yetisi ve zekâsı olarak tasavvur eder (Aristoteles, 2000, 414b-15). O, bitkilerin yalnız beslenme özelliklerine sahip olduklarını, diğer varlıkların ise beslenmelerinin yanında duyumlama yetisine de sahip olduklarını söylerken duyumlama sayesinde isteme yetisine de sahip olacaklarını söyler ve ekler; “İştahın, cesaretin ve iradenin kaynağı isteme yetisidir” (Aristoteles, 2000, 414b-19). Dolayısıyla hayvan ruhlarının da temelinde duyumlama yetisi olduğunu belirten Aristoteles'e göre insan ruhu, hayvan ruhunun bir türevi, hayvan ruhu da bitki ruhunun bir çeşididir (Aristoteles, 2000, 413a- 30). Yani, müellifin de dediği gibi, insan ve hayvan arasındaki ruhsal farklılık, ruhun özünde değil, ruhun etkilerinde yatar. Bir başka deyişle mesele ruhun maddî dünyada nasıl tezahür ettiği ile ilgilidir:

“... Hattâ ba'zı hükemânın rûh-ı insânîyi rûh-ı hayvânîden tefrîk ettikleri bu sebebe mebnî olup bize kalursa anlar rûhın âsârında olan ihtilâfî cevher-i rûhda zannederek yanılmışlardır”.

Bu ifade, insan ve hayvan arasındaki ruhsal farkın algısal düzlemde değil, temelde de var olmadığını belirtir. Müellif, bazı filozofların bu farklılığı sadece ruhun etkilerinde gördüklerini ancak bu durumun ruhun özündeki aynı oluşumdan kaynaklanması gerektiğini belirtir. Bu nedenle, bazı filozofların insan ve hayvan arasındaki ruhsal ayrımı yanlış anlamalarından ihtilâflı bir durum oluşmuştur.

İhtilâflı durumlar, Ayetullah Bey'e varlıkların etkilerinin nereden kaynaklandığını ve varlıklar arasındaki farklılıkların kökeni hakkında şu soruyu sordurmuştur: Yaratılmışların sahibi bir olduğu hâlde eser üzerine yapılan tartışmadaki sebepler nelerdir? Kısacası bu ihtilâfın kaynağının eserde mi yoksa eserin sahibinde mi aramak gerektiğini sorar. Ayrıca müellif, ilm-i kıyâfetin çıkış noktasının ve esasının da bu mesele olduğunu ifade eder. Ayetullah Bey sözlerinin devamında, tabiatteki bütün cisimlerin heyula ve sûretten ibaret olduğu hâlde eserler üzerine tartışmanın ancak sûretler üzerine anlaşmazlıktan doğduğuna dikkat çeker. Yani asarın çeşitliliği, varlıkların farklı formlarının çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır:

“... İşte esas bahsimiz bu ihtilâfın eserde mi veya mü'essirde mi olduğu tahkîk ile yalnız eserde olduğunu isbât etdikden sonra esbâbını izâh u beyân etmektir. 'İlm-i kıyâfetin esâsı asıl bu mes'eledir. Zirâ mükevvenâtta mü'essir bir olduğu hâlde âsârın ihtilâfını mücib olan esbâb neden 'ibâret olabilir. Ma'lûm olduğu üzere cemî'-i ecsâm-ı tabî'yye heyûlâ ve sûretten yahud ta'bîr-i âhir ile rûh ve cisimden 'ibâret olduğu hâlde bu ihtilâf-ı âsâr ancak sûretlerin ihtilâfından neş'et etmek lazım gelir.”

Burada müellif, varlıkların etkilerinin, nesnelerin kendilerinden veya etkileşimlerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusunda bir tartışma sunmaktadır. Doğanın çeşitli şekilleri arasındaki etkileşimlerin sonucu var olan etkilerin, nesnelerin kendisinden değil, ancak onların dış görünüşünden veya son hâllerinden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Bir başka deyişle metinde varlıkların madde ve form ya da ruh ve bedenden oluştuğu yani aynı madde üzerinde farklı formların etkisiyle farklı sonuçların elde edildiği ifade ediliyor. Örneğin, ham maddesi plastik olan anahtarlık, kalemlik, duvar panoları vs. gibi ürünler form hâline gelirken biri kalemlik, biri anahtarlık olur. Fakat hangi şekli alırsa alsın hammaddenin plastik olma özelliği –bir ortak kurucu öge olarak– devam eder. İşte hammadde olan plastik gerçekte heyuladır. Bu nesnelerin maddeleri bir, formları ayrıdır. Onlara kimlik ve kişilik kazandıran şey formlarıdır. Heyula kavramını ele alan ilk filozoflardan biri olan Aristoteles'in tahtasidir örneğinde de olduğu gibi, bir cisim başka bir cismi inşa etmek üzere ele alınıp fiziksel değişime uğrayarak oluş ve bozulmuş meydana getirir (Yücel, 2019, s. 74). Aslında bu durum, Antik Yunan düşüncesinden, Sokrates ve Eflatun'un idealar kavramından başlayarak dillendirilen varlıkların “ruhunun” başlangıç malzemesi –yani bir bakıma İslam literatüründe cevher– olarak ortak bir payda oluşturduğu, türevleşmenin ise sonraya, yani formlar aşamasına ait olduğu düşüncesinin de bir teyidi gibi görünmektedir.

Ayetullah Bey, heyula ve sûret kavramlarını açıklayarak düşüncesini ispat etmeye devam eder. Müellif, heyulanın kendi devrinde gerçek dışı ve korkutucu bir görüntü veya tasavvur olarak tanımlandığını söyler. Metinde bu tür kavramların insanlar arasında efsanevî bir hükmü olduğunu ve genellikle eski, geçerliliğini yitirmiş konular olarak görüldüğünü belirtir. Heyula kavramını korkunç anlamından kurtarmak için onu sûret ile ispat etmeye çalışır. Müellif, dünya üzerindeki nesnelerin ve varlıkların, zamanla birbirine dönüşebileceği ve bu dönüşümün, varlıkların özünde herhangi bir değişim olmadan gerçekleştiğini ifade eder. Bu görüşe sahip olan Kindî'ye göre ise oluş ve bozulmuş hareketi, bir şeyin özünün değişerek başka bir öze dönüşmesinden ileri gelmektedir (Kaya, 2021, s. 210). Müellif, nesnelerin sürekli değişim ve dönüşüm içinde olduklarını, birbirine dönüşebildiklerini, tek bir cevherden kaynaklandıklarını vurgulamaktadır. Cevher ise, kendi kendine var olan, var olmak için başkasına muhtaç olmayan, değişiklikleri taşıdığı hâlde özü itibarıyla değişmeyen olarak tanımlanır (Kaya, 2021, s. 240). Bu cevher, heyula ve sûret kavramlarının ortaya çıkmasına neden olan temel bir varlıktır. Heyula, bu temel varlıktan kaynaklanan değişimleri ifade ederken, sûret ise bu değişimlerin dış görünüşteki yansımalarını ifade eder. Bu bağlamda Ayetullah Bey heyula ve sûret kavramlarını, nesnelerin değişkenliğini ve birbirine bağlılığını ifade etmek için kullanmıştır:

“... Gerçi heyûlâ bahsi zamânımızda korkunç bir sûret peydâ etmiş ise de biz o dehşeti ta'dîl edelim. Zirâ bu heyûlâ ve sûret mes'elesi bilmem ki hangi sebebe mebnî ise 'âdetâ bir efsâne

hükümüne girerek ekser nezdinde mesâ'il-i kadîmenin en fâsidi 'addolunmuştur. Fakat bu bahsimizi de korkunçluktan kurtarmak için evvel-i [nr. 336 s. 2] emirde heyûlâ ile sûretin ismini anmayarak isbât edelim. Bize en yakın olan ya'nî üzerinde bulunulan küre-i arzda mevcûd eşyânın ahvâl ve keyfiyyâtına nazaran zâhirde tabî'aten yek-dîgerine mugâyir ve muhtelif görünen eşyâ mürûr-ı zamân ile hep yek-dîgerine tehavvül etmekte olup fi-nefsi'l-emr mâhiyyet-i cevâhir tegayyür ü tahavvûlden beri olmakla bu eşyâyı mutehavvile ve mütegayyirenin mâbihü'l-kıyâmı olan bir cevher-i vâhid ve muttasılın vücûdunu tasavvur lâzım gelerekten nâmına heyûlâ ve tahavvül ü tegayyür kabûl eden keyfiyyâta sûret yâhûd birincisine cevher ve ikincisine 'araz tesmiye kılınmıştır."

Ayetullah Bey, bahsi geçen olaylar seyrine bir isim arandığını söyleyerek bu olaylar seyrine "suver-i araziyye" denildiğini belirtir. Çünkü ay altı âlemdeki cisimler (yer altı cisimleri), herhangi bir olgunlaşmadan meydana geldikleri için bunlar dönüşüm, değişim ve bozulmayı kabul ederler (İhvân-ı Safâ, 2020, s. 51). Dolayısıyla heyuladan her suret gelip geçtikçe ona kevn ü fesad denildiğini belirten müellif, hangi suretlere olmak (kevn) hangisine bozulmak (fesad) denildiğini de sorarak suretleri bir araya getiren unsurların tabiatta birbirinden bir farkı olmadığını ifade eder. İnsanın daima kendi işine elverecek bir surette bulunan cisimlere kevn ve o suretin değişmesine de fesad denildiğini belirterek fesada bozulmuş gözüyle bakıldığını söyler. Ancak gerçekte hiçbir cisimde fesad olmadığını, her cismin tabiat kanunlarının emirlerine hizmet ettiğini belirterek bozulmanın da oluşun doğal hâllerinden bir kip olarak kabul edilmesi gerektiğine dikkat çeker. Kısacası Ayetullah Bey, fesadın olmadığını ve her şeyin tabiata hizmet ettiğini söylerken aynı zamanda da suretler başkalaşım geçirince insanların da bu durumu bozulma olarak tabir ettiklerini ve bu başkalaşım geçiren cisimleri fesad olarak gördüklerini söyler.

Varlığın meydana geliş şeklini ifade etmede kullanılan oluş ve bozulmuş hareketi cevhersel bir değişimi ifade ederken diğer değişim türleri cisim üzerinde gerçekleşen arzî bir hareket olarak nitelendirilir (Tekellioğlu, 2023, s. 10). Örneğin, ateşin cismini şekillendiren suret onun zatına varlık veren yanma hareketidir. Onun ardından gelen tamamlayıcı suret sıcaklık, onun ardından gelen kuruluk, onun ardından gelen ise parçaların bir araya gelmesidir. Eğer ateşi çevreleyen havanın rutubeti onun aşırı kuru olmasını engellemeseydi yıldırım, ateşin kuru olması gibi kuru olurdu. Ancak kuruluk ve kuraklık ona ilişse en yüksek gaye olan ondan faydalanma azalır. Kısacası, İhvân-ı Safâ'ya göre bir şeyin zatına varlık veren her suretten sonra tamamlayıcı bir suret gelmektedir (İhvân-ı Safâ, 2020, s. 50) Yani, cisimlerin farklı suretlerinin değişime uğradığı, ancak bu değişimin hangi suretin devamlılığı veya bozulmayı temsil ettiği konusunda belirsizliklerin olduğu ifade edilmekle kalmıyor, fakat aynı zamanda bunun varlıkların devridaimi için gerekli olduğu söyleniyor. Bu belirsizlikler kişilerin kendi algılarına göre değişmektedir. Başka bir deyişle, değişim sürecindeki cisimlere kevn veya fesad atfetmek insana özgü bir değerlendirme sürecidir ve bu atfın doğruluğu belirsiz olabilir. Müellif, bu düşüncesini şu örnekle desteklemiştir:

"... Meselâ bir su bir hayli müddet durduğu hâlde anın bir kısmı tebahhur edip bir kısmı da birtakım hayvânât ve haşerât hâsıl ediyor. Biz suyun o hâline baktığımızda o sûreti fesâd 'add ediyoruz. Hâlbuki o su fâsid olmayıp yine mükevvenât-ı tabî'iyeye hidmette bulunuyor. Bu takdîrde tabiatta fesâd yoktur ancak hep kevn'dir binâ' en-'aleyh hep diriliktir ölüm yoktur."

Ayetullah Bey, insanlar olmasaydı, evrende kevn ve fesadın ne anlama geleceğinin ve bu kavramların nasıl belirleneceğinin belirsiz olacağı görüşündedir. Evrenin yapısı ve işleyişi, insan varlığının olup olmamasına bağlı olarak değil, doğal süreçlerin kendi dinamiklerine göre şekillenir. İnsanın dünyaya etkisi, ancak belirli çerçevelerle sınırlıdır. Dünya, insanların işine yarayacak suretlere sahip cisimler içerebilir ancak bu cisimlerin varlığını kevn ve fesad kavramları belirlememektedir. Fakat metinde, dünyanın kendi içindeki değişimlerinin, kevn ve fesadın anlamını belirlediği vurgulanmaktadır. Bu nedenle kevn ve fesad kavramları, doğanın içsel dinamikleri tarafından belirlenip insan varlığından

bağımsız olarak gelişme gösterir, insan ise sadece akıl yoluyla bu devridaimi kayıt altına alır, şeklinde tanımlar. Bu bağlamda, kevn ve fesadın dünya içindeki değişimlerle ilişkilendirilmesi, insan varlığının etkisi dikkate alındığında belirsizlik yaratabilir. Bu düşünce, dünyanın kendi içindeki işleyişine ve değişimine odaklanılarak, kevn ve fesad kavramlarının insan varlığından bağımsız olarak nasıl anlam kazanabileceği tartışılabilir.

Müellif, daha sonra tabiatta yaratılanların neden ibaret olduğunu, değişimlerinin sebeplerini açıklar. Eşyanın değişimi ve hareketiyle ilgili olarak, cisimlerin fiziksel özelliklerinden kaynaklanan hareketlerin, genel olarak varlıkların temel esasının ruh veya yaşam gücü olduğu belirtilir. Aristoteles de ruhu, bilkuvve hayata sahip doğal cismin biçimi olarak tanımlar (Aristoteles, 2000, s. 65). Ayetullah Bey, ruhun ve yaşam gücünün özellikleri ve doğası çeşitlilik göstermez; fakat nesnelere olan etkisine, nesnelere doğasına ve yapılarına bağlı olarak değişiklik gösterdiğini söyler ve bu düşüncelerine dayanak olarak şu örneği verir:

“... hep buhâr vasıtasıyla ya'nî bir türlü kuvvetle işleyen makine ve fabrikaların hareket ve 'amelleri sûret-i 'amellerine göre tahallûf etdiği gibidir o tahallûf buharda değildir. Meselâ İngiltere de yapılmış bir mükemmel vapur makinesi ile burada yapılan bir makineyi işletmek için verilen buhâr bir nev'dir. Lâkin makinelerin işleyişlerinde olan fark buhârdan olmayıp makinelerden neş'et eder.”

Müellif, bu noktada eşyanın değişimi ve hareketiyle ilgili olarak ruh veya yaşam gücünün rolüne dikkat çekmekte; bu gücün, nesnelere özelliklerine bağlı olarak farklı etkilere sahip olduğunu ifade etmektedir. Gerçekte bu anlayış, tabiatın işleyişi ve değişimi üzerine düşünürken ruhun veya yaşam gücünün önemini de vurgulamaktadır.

Ayetullah Bey'in tüm bu açıklamalara göre ilm-i kıyâfetin esasını; hayvanların ve özellikle insanların davranışları, yetenekleri ve yetişkinlikleri gibi özellikleri, ruhun çeşitliliği ya da sayısının bir sonucu değil, doğalarının bir yansıması olarak belirler. Dolayısıyla insanlar arasındaki farklılıklar ve çeşitli hayvan türlerinin özellikleri, ruhların çeşitliliğinden değil, doğalarının gereğinden kaynaklanır. Bu bağlamda, tabiatın etkisi, ahlak ve yetenek üzerine olmalı ve işaretlerle kendini var etmelidir. Böylece müellif, ruhun alameti üzerine düşülen ihtilafın kaynağının ise eserde mi yoksa eserin sahibinde mi aramak gerektiği sorusuna cevap bularak ilm-i kıyâfetin esasının eserde olduğunu belirlemiş olur.

Müellif, tefrikasında iki mukaddimeye yer vermiştir. Birinci mukaddime ilm-i kıyâfetin ihtilafa düşülen durumları üzerinden esasını belirtmiştir. İkinci mukaddime ise ilm-i kıyâfetin hükümlerine yer vermiştir.

İkinci mukaddime Ayetullah Bey, insanın yaratılışında görülen boy ve posun (insan vücudunun) insana uygun olduğu görüşündedir. İnsan ruhunu; insanın kendine has elbisesi ve Allah'ın suretiyle boyanmış örtüsü olarak görmektedir. Yani insanın iç dünyasındaki gizemlerin ve ilahi güzelliklerin bir örtüsü gibidir. Hakikatin insanın yüzünden tarif edilemeyeceğini söyleyen Ayetullah Bey, ancak birtakım alametler neticesinde kendini gösterdiğini ifade eder. Breton'a göre gerçekte yüz, insanın en insanca yeri ve kutsallık duygusunun doğduğu yer olarak kabul edilir (Breton, 2018, s. 3). Dolayısıyla insan bedeni de bireyin dünyayla ilişkisini kuran bir bağ olarak görülür, dokunulabilen tek süreklilik, bireyin yaşamına sahip olabilmemesinin tek aracıdır. Simgesel bir anlatım biçimini temsil eder (Breton, 2020, s. 24). İşte bu simgesellikten dolayı fizyonomistler yüzü ruhun toplandığı bir yer olarak görürler (Breton, 2018, s. 76). Yani yüz, ruhun açığa çıktığı, biçim kazandığı sahnedir (Breton, 2018, s. 81). Bu sahne ile müellif de insan vücudunu bir ülkeye benzeterek bu ülkenin başkentini (hikmet eserini) baş (kafa) olarak tasavvur eder. Başkentte bulunan alın ise bu ülkenin yani padişahın sarayıdır. Ayetullah Bey'e göre gözler ise varlıklara nur saçan pencereden bakarlar. İnsanın varlığının tahtı olan ruh, insanın içindeki hikmet sırrının eseridir ve yüce yaratılışın padişahı olan ruh yarattıklarına yüksek pencerelerinden ışık saçarak bakmaktadır:

“... Ne âlî hilkat. Hakikat vech-i insâna bir mir'ât-ı mu'ciz-i âyât dinmege sezâ değil midir ki hikmeti zât-ı ulûhiyyet o âyîneden bin remz ü işâret ve bin tavr u hareketle hafıyyen 'arz-ı dîdâr eder. Hakikat vech-i insânda ta'rîf ve tavsîfe gelmez birtakım âsâr-ı 'ulûyye vardır. Çeşm-i insânın kamaşup bakmadığı hürşid-i dirahşânın bir tamla çamurlu sudan mün'akis olduğu gibi envâr-ı zât-ı 'ulûhiyyet dahi bir kif balçıkdan yapılmış olan cesed-i insâniyyeden öyle pertev-endâz in'kâs olur.”

Müellif, insanı tamamlamak için organlar ve uzuvların uygun olarak bir araya gelerek insanı tamamlanmasına, incelikle ve hassas bir uyum içinde bir araya nasıl geldiğine hayret etmektedir:

“İlâhî bu vücûd-ı insân gibi bir kalıb-ı mevzûn ve bu kalıpdaki hüsn-i hayret-nümûn nedir? Bu ne kemâl ve kudretidir. İttihâd içinde ihtilâf, ihtilâf içinde ittihâd. A'zâ vü cevârih insânı ne mütenâsib vaz' olunmuş nasıl yek-dîgeriyle hüsn-i imtizâc etmiş ve nasıl latîf ve nâzîk bir gîtâ ile muhâf olmuştur.”

Ayetullah Bey, açıklamalarına “Tabiat-ı İnsaniyye Beyânındadır” başlığı altında devam ederek insan türünü, bu dünyanın en mükemmel mahsulü ve tabiattaki kuvvetlerin alametlerini gösteren bir varlık olarak görmektedir. Müellifin bu düşüncesi İsra Suresi'nin 70. ayetinde de görülmektedir. Ayette belirtildiği gibi insan, yaratılışın özel bir anlam taşıdığı ve yaratılmışların en üstünü, en şerefli olarak vurgulanmaktadır (Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılışının özel bir anlam taşıdığı ve insanın mahlûkatın en üstünü ve şerefli olduğunu ele alan A'râf /11-12, Hicr /26-28-29, Sâd /71-72-73 gibi surelerde geçen ayetlerde yer verilmiştir). Metinde müellif, tabiat güçlerinin etkilerinin diğer canlılar arasında dağınık olduğunu ve hiçbir şeyin insanda olduğu gibi bir bütünlük göstermediğini dile getirir. Bununla birlikte müellif, söz konusu insanın yaratılışı olduğunda ruhun kuvvetine olan etkileşiminin en başarılı şekilde bulunduğunu belirtir.

Ayetullah Bey'e göre ruhun insanda diğer canlılardan daha fazla faaliyet gösterebilmesinin, insan doğasının şekli, yapılanması ile manevî bir ilişkisinin olduğunun göstergesidir. Hatta bu uygunluk ne kadar artarsa, ruhanî etkiler o kadar güçlü hissedilir. Bu durumda maddenin mana ile ilişkisi çok açık şekilde görülmüş olur. Bu da yaratılanların ilahi hikmete dayanılarak yaratıldığının işaretidir:

“Nev'-i insân bu küre-i arzın en mükemmel bir mahsulü olup kuvâ-yı tabî'iyenin âsârını en ziyâde izhâr u îbrâz eden bir mahlûktur. Kuvâ-yı tabî'iyenin âsârı mahlûkât-ı sâ'ire efrâdında pek dağınık olup hiçbir şeyde insânda olduğu kadar cem' olmamıştır. Bu hâlde hilkat-i insâniyyenin kuvve-i ruhâniyye te'sîratına en muvaffak bir sûrette bulunduğu âşikâr olur. Ya'nî rûh kâleb-i insânda her mahlûktan ziyâde icrâ-yı ef'âl edebiliyor.

Demek olduğâ hilkat-i insâniyyenin sûret ve terkibinde rûh ile bir münâsebet-i ma'nevî vardır. Hattâ bu hilkatde tenâsüp ve kemâl takdir olursa âsâr-ı ruhâniyyede ulaktır kuvvetli his olunuyor bu takdirde mâdenin ma'nâya münâsebeti pek vâzih görülür bundan sâbit olur ki mahlûkât u mevcâdât ba'zı tabî'iyünün zehâb-ı fâsidleri gibi ittifâkı olmayup 'umûmen icâbât-ı hakikat ve hikmet-i rabbâniye uzar yine hulk olunmuştur.”

Müellif, yaratılmışların tamamını, içsel ve dışsal olarak ikiye ayırarak onların dış yüzeyi, içsel güçlerinin etkisiyle belirli sınırlar ve şekiller oluşturmakta; bu sınırlar ve şekiller aracılığıyla içsel durumların keşfetmektedir. İnsanın yaratılışına bakıldığında, ruhsal güçlerin ve yeteneklerin merkezi olan baş, beden en yüksek noktada bulunur. Müellif, gözlerin bakışı, ellerin vaziyeti, yanakların hatları ve ağız hareketlerinin insanın duygularına ve ruhsal güçlerine farklı yönlerde hizmet ettiğini ifade eder. Ayetullah Bey için ilm-i kıyâfet, insan yaratılışının üç unsurundan bahseder. Bu unsurlar, sıfat-ı hayvânîye (cevf-i esfelde), sıfat-ı insânîye (cevf-i alâ) ve sıfat-ı mahsûsa-i ahlâk (cevf-i evsatta)tır. Bu üç niteliğin insanın yaratılışına etkisi, özel bir yerde gerçekleşir. Öncelikle hayvanî nitelik, insanın en alt kısmında yani toprağa en yakın olan kısımda belirir; ahlakî nitelik ondan bir seviye yukarıda, orta kısımda ve insanlık niteliği ise hepsinden daha yüksekte bulunur. Bu niteliklerin etkileri insanın her hareketinde açıkça görülür. Kıyâfet ilminin bilginlerinden olan Lavater (Kırbıyık,

2022) bu aşamaları şöyle tasnif etmiştir: “En sonda gelen ve yere en yakın olan hayvansal yaşam tüm karın bölgesine yayılacak, merkezi üreme organlarına dek uzanacaktır. Ortadaki ya da manevî yaşam göğüse yerleşecek, merkezinde ve odağında yürek bulunacaktır. Üçlü hiyerarşinin ilk sırasında bulunan zihinsel yaşamda bütünüyle başta bulunacak, merkezi de göz olacaktır” (Breton, 2018, s. 79). Son olarak müellif, insan vücudunun özeti olan yüzde bu üç niteliğin tamamını gösterdiği örneği şu şekilde verir:

“... alın burun çukuruna kadar sıfat-ı insânîyeyi ve burun çukurundan nihâyetine kadar yanaklarla berâber sıfat-ı ahlâkiyeyi ve oradan çene nihâyetine kadar ağız ve havâlisi sıfat-ı hayvânîyeyi beyân ettiği bi't-tecrûbe sâbit olmuştur.”

Müellif, söz konusu bu üç niteliği insanın yaratılışında yer alması için iki kısma daha ayırır: Sakinlik zamanında gözlenen yaratılış alametlerinden bahseden kıyâfet-i asliyye; diğeri ise etkilenme zamanında görünen alametlerden bahseden kıyâfet-i infîâlîyyedir. Ayetullah Bey'e göre bu iki kıyâfet, insan vücudunun dış görünüşünde gözlenen eserlerden ibarettir. Bu eserler, sakinlik ve etkilenme hâlinde mevcut olur. Ancak âsâr-ı infîâlîyye çehrenin hareketinden kaynaklanan yönlerinde bulunduğu gibi âsâr-ı asliyyede ise harekete elverişli olmayan yerlerinde gözlemlenir. İnsan karakterinin gereği ne ise, o karakterler zamanla tekrarlanan eylemler sonucunda yüzünde bazı belirtiler oluşturur ve infial anında olmasa bile, bu işaretler kaybolmaz. Ancak bu kıyâfetin işaretlerinin hepsi sonradan oluşmaz, bazıları temel olarak zaten vardır. Mesela çocuklarda kıyâfetin infial işaretleri gözlemlenemeyebilir, ancak bu işaretlerin temelindeki belirtilere dayanılarak karar verilir. Bu da eserin her kısmının insanın ahlak ve tavırlarını ayrı ayrı bildirdiğini gösterir ve müellif bu duruma şu örneği verir:

“... Meselâ bir kimsenin alnında biri birine muvâzî ufki çizgiler ve kaşlarının burun kökü üzerinde bulunan uçlarından alnın irtifâ'ına doğru 'amûdî hatlar bulunup ve kaşlarının hâl-i infî'âlînde aşağı doğru tenezül edip çatıldığına 'alâmet olur. Kezâlik münhârif hatlar olursa ve burunun delikleri ziyâde kabarık bir hâlde olarak deliklerin üst tarafında burun kanatlarını teşkil eden kavis gibi çizikler ziyâde beyn ve âşikâr bulunursa o kimsenin güler iken bile 'aksine bir hâlet-i infî'âlînde pek hadîd bir âdem olduğu âşikâr olur. (Hiddet delâlet eder daha 'alâmet-i sâ'ire var ise de mahallinde beyân olunacaktır). Hattâ İsmâil Hakkı merhûmun manzûm *Kıyâfetnâmesi*'nde dahi bu me'âli iş'âr eder bir beyt vardır (Kaş arası çin olan / Gam yüküdür ol hemân) çünkü bir insanın ahlâkının îcâb ve terki her ne ise o ahlâk mürûr-ı zamân ile 'ale't-tekerrür kuvveden fi'ile çıkdıkça elbette çehrede birtakım 'alâmet hâsıl edüp infî'âl vaktinde olmasa bile o 'alâmetler zâ'il olmaz. Fakat bu 'alâmet-i kıyâfetin hepsi sonradan hâsıl olmayıp bâlâda beyân ettiğimiz gibi birtakımı da asliyyedir.”

Müellif, “Kıyâfet-i İnsânîye Hakkında Mevâd-ı 'Umûmiye” başlığı altında insanın üç sıfatına idrak edilmiş kıyâfet ve yaratılışı başka bir açıdan tekrar üç kısma ayırır. Bunlar; kıyâfet-i umûmiye-i insânîye, kıyâfet-i mahsûsa-i milliyye ve kıyâfet-i mahsûsa-i şahsiyye olmak üzere sınıflandırılır. Ayetullah Bey, bu üç cihetin birincisinde, insanın genel niteliklerinden bahseder. Burada insanın, diğer canlılardan ayrılarak türün tüm bireylerinin bu niteliklere benzediğini; ikincisinde insanın millî niteliklerinden bahsederek sadece bir milletin bireylerinin bu niteliklere sahip olduğunu; üçüncüsünde ise kişisel niteliklerinden söz ederek her bireyin bu niteliklere sahip olduğunu belirtir. Millî çeşitlik denen bu üç yönün ilkine göre herkes birbirine benzer, ikincisine göre sadece bir millet birbirine benzer ve üçüncüsüne göre ise hiç kimse kimseye benzememektedir:

“Bütün cihân halkına bir buçuk milyar nüfus tahmîn olunmuştur. Hep bir yere tecemmu' etmek kâbil olsa bir sûret-i 'umûmiyede hep yek-digerine benzeyip bir nev'idenden oldukları âşikâr olur. Sonra tedkîk ü tefrîk olunsa milletler biri birinden temeyyüz eder daha tedkîk olunsa familyalar da ayrılır daha bir derece ileri gidilse herkes kendi kendine kalır. İlâhî bu ne kudret bu ne büyük sıfat hiç kimse birbirine benzemez fakat yine herkes birbirine andırır.”

Müellif, kıyâfet-i milliye ve kıyâfet-i şahsiye arasında, ayrıca bir ailenin veya akrabalık ilişkilerinin özel niteliklerinin bulunduğunu, genellikle aile üyeleri arasında benzerliklerin olduğunu vurgulamaktadır. Ancak kişisel niteliklerin bireyi birbirinden ayırıp farklılaştığını söyleyerek bu duruma hayret eder ve bunda şaşırtıcı bir hikmet olduğunu ifade eder. Kıyâfet ilmiyle uğraşan bilginleri şaşırtan ve zorluğa düşüren şeyin genel ve özel kıyâfetin kurallarını ayırmak ve farklılaşmasını sağlamak olduğunu belirtir. Bu nedenle genel bir hüküm tasnif eder. Bu hükümlerin ilkinde, insanın karakter ve yeteneklerini anlamak için tür çerçevesinden değerlendirme yapmak, ikincisinde millet olarak ayrımları tespit etmek, üçüncüsünde kişilik olarak farklılaşma ve dördüncüsünde eğitim ve yaşam tarzının ahlaka olan etkilerini anlayarak ona göre hüküm vermek gerektiğini söyler.

Ayetullah Bey, söz konusu mesele ve hükümleri kabul gören bir tertip üzerine “Kıyâfet-i İnsânîyeden Birinci Kısım Ya'nî Kıyâfet-i Nev'iyeye” başlığı altında ilm-i kıyâfetin esas ölçüsünü açıklamaktadır. Ona göre esas ölçü, insanın ruhsal gücüdür. Çünkü, özellikle kişilik ve tür olarak insanın niteliklerini tanımlamak için ruhsal gücün etkilerini ve karakteristiklerini açığa çıkaran özelliklerin belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla türün ve insanın özel doğasını ve niteliklerini belirlemek için insan türünün ortak ruhsal gücünün bir temel ölçüt olarak ele alınabileceği görüşündedir. Çünkü dünya üzerindeki varlıklar arasında, ruhsal gücün etkileri, özellikle insan türünde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır:

“İlm-i kıyâfetin hakikat-i mevzû'ı kuvve-i ruhânîye ile kuvvâ-yı nefsânîye ya'nî kuvve-i ruhânîyeden neş'et eden kuvvâ-yı sâ'irenin derece-i kuvvet ve te'sîrâtını izhâra kâbil ve müste'id olan hilkatlerin 'âlâmetini beyân ve izâh etmek olduğuna nazaran 'ilm-i kıyâfetin esâs-ı mikyâsı kuvve-i ruhânîye demek olur.”

Ayetullah Bey'e göre insanın ruhsal gücü, yani melekî özellikleri, bir ölçüye dayanarak belirlendiğinde insan türünün mükemmellik ve eksiklik derecesi tespit edilebilir. Ancak türün doğası da, bireysel doğa gibi bazı deneyimlere ihtiyaç duymaktadır. Bu deneyimler, insanın düşünsel ve fiili etkileşimlerinin, yani ruhsal etkilerinin ve davranışlarının incelenmesiyle elde edilir. Bu nedenle, insanın tür olarak doğasının ve ruhsal etkilerinin incelenmesi, insanlık tarihindeki düşünsel ve fiili etkileşimlerin araştırılmasıyla elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

Müellif, daha sonra “Kıyâfet-i Mahsûsa-i Milliye” başlığı altında milletlerin kıyâfetlerini açıklamaya başlar (Ayetullah Bey, bu konuyu açıklarken İbn Haldun'un *Mukaddime* (İbn Haldun, 2007, s. 217-320) adlı eserinden ayrıntılı olarak yararlanılabileceğini söylemektedir). Ona göre her milletin kendine has bir kıyâfet ve yaratılışı vardır. Ancak bu farklılıklar belirli çerçevelerle sınırlıdır. Bunun nedeni, dünyanın farklı bölgelerinin sıcaklık, nem, iklim ve diğer çevresel faktörlerinin insan vücudu ve doğası üzerindeki etkileridir. İslam filozoflarından Kindî, *Felsefî Risaleler* adlı eserinde ruh fonksiyonlarının coğrafyaya bağlı olduğu görüşünü şöyle açıklar: “Ekvator bölgesindeki ülkelerde yaşayan halkın ateşte yanmış gibi, Güneş'in etkisiyle renklerinin siyahlaştığı görülür. Onların saçları kısa ve kıvrırcık, vücutlarının alt kısmı ince, burunları basık, gözleri iri, dudakları kalın, boyları uzun ve aşırı sıcaklık nedeniyle öfkeli, saldırgandırlar. Onların öfke ve şehvet gücü fazla olduğundan görüşleri değişikdir. Kuzey kutbu civarında oturanlar için şiddetli soğuktan dolayı gözleri, ağız ve burunları küçük, renkleri beyaz, saçları düzgün, soğuk ve rutubet yüzünden vücutlarının alt kısımları dolgunur. Onlar vakarlı, sabırlı, dayanıklı, cinsi ilişkiye düşkün olmayan kimselerdir” (Kaya, 2019, s. 217). Gök cisimlerinin yakınlık ve uzaklığına göre insanların mizaçları belirlenmektedir. Bu da insan davranışları ve düşüncelerinde çeşitli farklılıklara neden olmuştur. Ayetullah Bey'in görüşleri bu düşünceleri destekler niteliktedir. İliman iklimlerde yaşayan insanların mizaçları genellikle sakindir. Diğer taraftan, daha zorlu iklimlerde insan doğası genellikle eksikliklerle karakterize edilir. Bu doğal farklılıklar, insanların karakterlerine ve düşüncelerine yansır:

“Meselâ emâkin-i mu‘tedilede sâkin olan halkın hilkatleri sûret-i i‘tidâlde terbiye olunup mizâc ve tabî‘atleri dahi sahîh ve sâlim olmakla elbetde ahlâk ve efkârlarında da sıhhat ve selâmet olmak lâzım gelir. Mahâll-i gayr-i mu‘tedilede ise ‘aksine olarak hilkat-i beşer elbette kemâlde olmayıp ahlâkda da noksan görülür.”

Ayetullah Bey, tarih âlimlerinin insan türü olan kıyafet-i milliyeyi başlıca üç nesle ayırdıklarını belirtir. Bunlar; Kafkas, Moğol ve Afrikan nesilleri adını verirler. Bunun yanı sıra, Malez ve Amerikan nesilleri gibi iki ara nesil daha kabul edilir. Kafkas nesli, Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'nın halkını içerir. Bu grup, dünyadaki en çeşitli ve en güzel hilkatli nesildir. Afrika'nın kuzeyi dışındaki tüm halk, genellikle Kafkas neslinden gelir. Afrika'nın güneyi ve merkezi genellikle Afrika neslinden gelir ve zenci olarak adlandırılır. Moğol nesli, kutup bölgelerinde yaşayan halkı içerir. Bu grup, Moğolistan, Çin, Japonya, Finlandiya, Laponya ve Eskimo gibi bölgelerde yaşayan halkları kapsar. Bu sınıflandırma, farklı insan gruplarının fiziksel özelliklerine ve coğrafi konumlarına dayanmaktadır:

“Laponya ve Fillanda âhâlisi müstesnâ olmak üzere bütün Avrupa ve Asya-yı bâlâ ve Hind ve şimâli Afrika âhâlisi ‘umûmen Kafkas neslinden olup dünyâda en müsta‘id ve en mükemmel hilkatli neslinden olan halk bunlardır. Şimâlden gayrı Afrika'nın âhâli-i sâ'iresi ya'nî ‘umûmen zencîler Afrikan neslindedirler. Kürre-i arzın kıta'ât-ı kutb-ı şemâ'ilisinde bulunan Moğol ve Hevas ve Ganiç şehrinin öbür tarafındaki Hindu ve Çinli ve Japonyalı ve Kalmuk ve Finlandalı ve Laponyalı ve Eskimo ve kezâ birtakım milletler ‘umûmen Moğol neslinden ma'dûd olup bunların saçları siyâh ve parlak ve burunları yassı ve gözleri pek mütevâzî ve yek-dîgerlerinden pek uzak olup tenleri de sarıdan açık buğday rengine yakındır. Mutavassıt nesillerinden Malez nesline gelince bunlar saçları parlak siyâh ve az kıvırcık ve renkleri de hemân koyu güderi rengine mâ'il olup Kafkas nesliyle Afrikan nesli beyninde ve Avusturalya ile bahr-ı muhît-i mu'tedil adalarında sâkindirler. Amerikan nesli dahi renkleri sahtiyân veya kara mâ'il olup saçları incedir. Bunlar da Amerikan âhâli-i kadîmesinin bakiyyesinden olup Meksika ve Peru'da ve daha Amerikanın bazı mahallerinde sakin olan âhâlidir. Nesilleri Kafkas ile Moğol beyninde ta'yîn olunmuşdur.”

Bu açıklamadan sonra Ayetullah Bey, nr. 347, 14 CA 1288/ Ağustos-Efrenç 30/18 Ağustos/ M. 1871 s. 1-2 ve nr. 348,15 CA 1288/Ağustos-Efrenç 31/19 Ağustos/M. 1871 s. 1-2 sayılarında her neslin kollarına ayrılan milletlerin kıyafetlerini tarif ederek yaratılışlarını açıklamıştır. “Kafkas Neslinden Olan Milletlerin Kıyâfeti” başlığı altında Türkler, Mısırlılar, Şamiler, Hicaziler, Irak-ı Garb Halkı, İraniler, Bedahşaniler, Bedahşan-ı Süfla Ahalisi, Cezayir-i Hint Ahalisi nesillerini tanıtır. Buna göre Türkler, genel olarak güçlü ve sağlam vücut yapısına sahip olduklarını belirtir. Yaratılış ve benzerlikleri oldukça mükemmeldir. Hatta Türkler arasında kambur veya topal kişilerin oldukça nadir olduğunu söyler. Millî hilkatlerin özelliklerinden olan çehrelerinin, sonuna kadar bir kavis oluşturduğunu ve burunlarının genellikle mukavves ve uçlarının sivri olduğunu ifade etmektedir. Alınları yüksek, kaşları çoğunlukla sağa doğru kalkık, gözleri büyük ve berraktır. Türklerin hulklarının da aynı hilkatleri gibi olup üstün bir sebat, metanet, zekâ ve dirayet sahibi bir millet olduğunu dile getirir. Savaşlarda oldukça şiddetli olmalarının yanı sıra, ulu emirlere itaat ve inkiyad konusunda da benzersizdirler. Mısırlılar, genellikle alçakgönüllü olsalar da, millî hilkatleri gereği heva ve heveslerine oldukça mağlup olduklarını ifade eder. Bu da onların gaflet ve tembellek içinde olmalarına sebep olmaktadır. Berberiler ise hilkatleri ezkiyadan olsa da, genellikle kaba ve hilekâr bir karaktere sahip bir kavim olduklarını belirtir. Ayetullah Bey Şamiler için, zeki ve kibirli bir kavim olduklarını, aynı zamanda cesur ve mütekebbir yaratılışa sahip olduklarını vurgular. Ancak, heva ve gururlarına olan düşkünlükleri dikkat çekmektedir. Hicâziler zeki, cömert, dostane, sadık ve merhametli bir halk olduklarını ifade eder. Ancak, suçlara karşı hoşgörüsüz olabilirler. Irak-ı Garb Halkı hakkında ise Irak'ın batısındaki halkın zeki ve mütekebbir olmalarının yanı sıra, genellikle hain, ikiyüzlü ve alaycı bir karaktere sahip olduklarını dile getirir. İranlılar için, genellikle akıllı ve eğitilmiş bir halktır. Gururları ve kibirleri yüksek olmasına rağmen bilim ve bilgiye olan sevgileri çoktur. Bedehşaniler'in genellikle zeki ve cesur bir kavim olduklarını söyler. Bedehşan-ı Süfla Âhâlisi için ise

keyif ve sefahate düşkün olduklarını vurgular. Cezâyir-i Hind Âhâlisi, bilgilerden ve inançlı kişilerden oluşan bir toplumdur. Ancak kendini yok etme eğiliminde olanlar da bulunur. İngilizler hakkında yüzleri kendilerine özgü olduğunu ve yan taraftan bakıldığında yüzleri uzun görünür ve alınlarından burunlarının ucuna kadar olan bölge bir düz hat oluşturur. Alınlarının üst kısmı, kaşları ile burunları arasındaki bölge düzdür. Çoğunlukla burunları çukurlu değildir ancak alınları ile burunları arasında belirgin bir geçiş vardır. Gözleri parlak ve açık, dudakları kalın ve çeneleri yuvarlaktır. Fransızlar için Lavater isimli kıyafet bilgini, İngilizler kadar belirgin bir millî hilkat özelliği belirtmez ancak güldükleri zaman dişlerinden tanıyabileceğini ifade eder. Montesquieu'nun bir makalesinde Fransızlar ve İngilizler hakkında bir tartışması olduğunu da belirtir.

Müellif daha sonra İngilizler ve Fransızları karşılaştırmaya çalışmıştır. Fransızlar zarif ve kibar olmalarıyla bilinirken, İngilizler genellikle nezaket göstermeye vakit bulamazlar. Fransızlar gezmeyi ve eğlenmeyi sever, düşünmek için bile hareketlidirler. İngilizlerin özel bir yeteneği vardır, hatta kendi atasözleri ve gelenekleri dâhil olmak üzere hiç kimseyi taklit etmezler. Paris'te insanlar dünya ile ilgili düşüncelere daldıklarında, dikkatleri dağılır ve önemli konularla uğraşmaya zamanları kalmaz.

İtalyanlar genellikle yassı burunları, küçük gözleri ve çıkık çeneleriyle tanındıklarını ve nadir bulunan bir hilkate sahip olduklarını söyler. Almanlar ve İngilizler arasında ise belirli benzerlikler olduğunu dile getirir. Ancak Almanlar İngilizlere göre esmerdir ve yüz hatları daha belirgin ve detaylıdır. Almanlar genellikle cesur ve dayanıklıdır. Rusyalılar için ise genellikle İngilizler ve Almanlarla benzerlik gösterdiği ve özel bir hilkate sahip olmalarıyla bilinirler. Ağzları kapalı, dudakları ince ve burunları kısadır. Mizaçları genellikle soğuktur.

Gazetenin 352. sayısında satırlardan anlaşıldığına göre, eserin tercüme olduğuna dair eleştiriler yapılmıştır ve bu sayıda Ayetullah Bey'in cevap niteliğinde bir açıklaması vardır. Ayetullah Bey'e göre herhangi bir alanda kaleme alınan kitapların temeli genellikle eski eserlere dayanmaktadır. Bu eleştirilere tarih bilimini örnek göstererek şu şekilde cevap vermiştir:

“Ashâb-ı ma'lûmâta hafî olduğu vechile kadîminden beri ma'rûf olan herhangi bir fenn üzerine te'lif edilen kitâbların esâsı dâ'imâ mü'ellifât-ı kadîme olup meselâ bir müverrih bir târîh yazacak olsa elbette fenn-i târihi yeniden icâd edemeyeceğinden tevârih-i mevcûda da mürâca'atla menkûlâtını yazıp havî oldukları ahbâr ve havâdisi kendi efkârınca muhâkeme ile ya sahîh veya galat her neyse ba'zı ma'lûmât 'ilâve ettiği gibi.”

Müellif, tıpkı örnek gösterdiği tarih ilmi gibi *Kıyâfetnâme* adlı eserini de Fransızca, Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde söz konusu ilme ait kitapları inceleyerek ve gençliğinin son dönemlerine kadar bu ilme merakını canlı tutarak meydana getirdiğini açıklamıştır. Sözlerini bu cümlelerle noktalayan Ayetullah Bey, bir daha tefrikasına devam etmemiştir:

“Kıyâfetnâme-i 'âcizanemin mütercem olduğunu iddi'â eden her kim ise Türkçeden başka lisân bildiği hâlde filan lisânda filan kitâbdan tercüme olunmuşdur deyü müdde'â eylesini ricâ ederim. Gerçi bu kıyâfetnâme bu kadar himâye ve sahâbet gösterir bir eser değil ise de mütercem olan bir kitâbı ben te'lif ettim demek ashâb-ı ma'ârif nezdinde pek 'ayıp olduğundan beyân-ı hâle ibtidâr kılındı.”

Bu eleştirilerin ardından akıllara bazı sorular gelmektedir. Mesela Ayetullah Bey'in ilm-i kıyâfet konusunda bir eser kaleme alabileceği kapasitesi var mıydı? Yoksa *Kıyâfetnâme* iddia edildiği gibi bir tercüme midir? (Yüksel, 2022, s. 172) Ya da müellifin ilmî birikiminin dolayı eserde yer verdiği kavramlar konu ile ilgili genel bilgilerden kaynaklandığından dolayı mı tercüme olarak nitelendirildi? Veya Ayetullah Bey, eserinde yer alan görüşleri açıklarken kimlerden etkilendiğini belirtmediği için mi tercüme olarak görüldü? Dönemin siyasî olaylarından ve kendi siyasî kişiliğinden dolayı milletlerin kıyâfetnamesini ihtiyaç olarak mı görüp eserinin kaleme aldı? Bu gibi soruların cevabını bulmak

mümkün değildir. Konuyla ilgili olarak belki müellifin diğer eserleri neticesinde bir sonuca varılabılır kanaatindeyiz.

3. Metin

'İlm-i Kıyâfet'¹

[nr. 336 s.1] 'İlm-i kıyâfet deyu gerek mütekaddimînin ve gerek müte'ahhirînin bahsetdikleri 'ilim pek ziyâde şâyân-ı i'tibâr ve tedkîk bir fendir. Bu 'ilmin mevzû'ı insânın hilkatinden ahlâkına delâlet eden 'alâmetden bahsetmekden 'ibâretidir. Şimdiye kadar bu fenne dâ'ir elsine-i muhtelifede haylî kitâblar te'lîf ve tasnîf olunmuş ise de hâlâ fûnûn-ı sâ'ire derecesinde mu'teber olamamışdır. Sebebi de mesâ'ilinin pek dakîk idigünden ve ekser halk 'inde meşkûk ve müşevveş 'addolunduğundandır. Fakat tecârib-i kesîre ile bu fennin haylî mesâ'il ve ahkâmı keşf ü zabt olunduğu isbât olunur.

(Mehmed Ayetullah)

(Mukaddime)

Cenâb-ı Hallâk-ı ins ü cânn istegastu isbâta zâtihi 'ani'd-delâil ve'l-burhân hazretlerinin eşi'a-ı envâr-ı ilâhiyyesi cemî'-i mahlûkât u mükevvenâtın safahât-ı mir'ât-ı terâkîb-i cismiyyelerinde, 'alâ merâtibi isti'dâdühüm 'aks-endâz-ı 'âlem-i hiss ü şühûd olduğu erbâb-ı tahkîk ve basîrete rûşenâdır

Ve izâ nazartu ilâ's-semâ'i bi-nazaratin

Fe'erâs'sema'e tedullu enneke vâhidun²

Ve izâ nazartu ille'l-kevâkibi nazraten

Fe'erâ el kevâkibe li'l-mukevkebi şâhidun³

Bundan mâ'adâ şu meskenimiz bulunan küre-i arzda manzûr ve ma'lûmumuz olan eşyâ-yı terâkîb-i 'unsuriye[t]leri haysiyetiyle mevâlîd-i selâse ya'nî me'âdin ve nebâtât ve hayvânât deyu başlıca üç kısma taksîm olunup ve bu kısımlardan her birinin şâmil olduğu efrâd-ı mahlûkât dahi 'umûmen zî-hayât bulunmuşdur. Hayâtın ta'rîfine gelince anı da iki kısma taksîm edip birine hayât-i hakîkî ve diğerine hayât-ı i'tibârî denilip çünkü hayât-ı i'tibârî hulkun insân ve hayvânda ihsâsâtına nazaran mahlûkât-ı sâ'irede mefkûd 'addettikleri hayâtdır. Hayât-ı hakîkî dahi cümle mahlûkâtda bir haysiyet ve keyfiyette te'sîr eden hayâtdır ki anın eseri ancak (kevn ü fesâddan)⁴ 'ibâretidir. Hattâ ba'zı hükemânın rûh-ı insânîyi rûh-ı hayvânîden tefrîk ettikleri bu sebebe mebnî olup bize kalırsa anlar rûhun âsârında olan ihtilâfı cevher-i rûhda zannederek yanılmışlardır.

İşte esâs bahsimiz bu ihtilâfın eserde mi veya mü'essirde mi olduğu tahkîk ile yalnız eserde olduğunu isbât ettikten sonra esbâbını îzâh ve beyân etmektir. 'İlm-i kıyâfetin esâsı asıl bu mes'eledir. Zirâ mükevvenâtta mü'essir bir olduğu hâlde âsârın ihtilâfını mücib olan esbâb neden 'ibâret olabilir? Ma'lûm olduğu üzere cemî'-i ecsâm-ı tabî'iyye heyûlâ ve sûretten yâhûd ta'bîr-i âher ile rûh ve cisimden 'ibâret olduğu hâlde bu ihtilâf-ı âsâr ancak sûretlerin ihtilâfından neş'et etmek lâzım gelir.

(İstitrâd) Gerçi heyûlâ bahsi zamânımızda korkunç bir sûret peydâ etmiş ise de biz o dehşeti ta'dîl edelim. Zirâ bu heyûlâ ve sûret mes'elesi bilmem ki hangi sebebe mebnî ise 'âdetâ bir efsâne hükümüne

¹ Metinde ayın ve hemze işaretlerine yer verilmiş olup kelimeler asıl şekli ile yazılmaya özen gösterilmiştir.

² Gökyüzüne bir kez baktığımda gökyüzünün bir olduğuna delalet ettiğini gördüm.

³ Gezegenlere baktığımda yıldızlar grubunu görürüm (ve) yıldızlar (da) buna şahittir.

Bu bölüm, gözlem ve düşüncenin, kâinatın yaratılışındaki ilahi düzeni ve güzelliği anlamamıza nasıl yardımcı olduğunu göstermektedir. İnsanı, varlıkların yaratılışındaki ilahi düzen ve hikmet üzerine düşünmeye sevkeder.

⁴ Kevn ü fesâd bahsi ikinci istitrâdda geçer.

girerek ekser nezdinde mesâ'il-i kadîmenin en fâsidi 'addolunmuşdur. Fakat bu bahsimizi de korkunçlukdan kurtarmak için evvel [nr. 336 s. 2] emirde heyûlâ ile sûretin ismini anmayarak isbât edelim. Bize en yakın olan ya'nî üzerinde bulunulan küre-i arzda mevcûd eşyânın ahvâl ve keyfiyâtına nazaran zâhirde tabî'aten yek-dîgerine mugâyir ve muhtelif görünen eşyâ mürûr-ı zamân ile hep yek-dîgerine tahavvül etmekde olup fi-nefsi'l-emr mâhiyyet-i cevâhir tegayyür ü tahavvûlden berî olmakla bu eşyâ-yı mutehavvile ve mütegayyirenin mâbihi'l-kıyâmı olan bir cevher-i vâhid ve muttasılın vücûdunu tasavvur lâzım gelerek nâmına heyûlâ ve tahavvül ü tegayyür kabûl eden keyfiyyâta sûret yâhûd birincisine cevher ve ikincisine 'araz tesmiye kılınmıştır. Ya'nî bu seylâb-ı vukû'âta bir mâcerâ aranmıştır. (İkinci istitrâd) İmdi bu suver-i 'araziyyenin mahalli olan cevher heyûlâdan her sûret gelip geçdikçe ana dahi kevn ü fesâd ya'nî lisân-ı 'âmmede olup bozulmak ve daha açık dirilip ölmek ta'bir olunmuşdur.

Fakat tahkîke gidildiği hâlde 'acabâ hangi sûretlere olmak ve hangi sûretlere bozulmak deniyor işte burası şâyân-ı tedkiktir. Çünkü sûretlerin vukû'ı haysiyetiyle tabî'at yek-dîgerinden hiçbir farkı yoktur.

Meselâ bir cisim sulb hâlerinden mâyi' ve andan buhâr hey'etine tahavvül ettiği hâlde o cismin kesb eylediği sûretlerin hangisine bi-hakkın kevn ve hangisine fesâd diyeceğiz. Demek olduğu ecsâmın kesb eylediği suver-i muhtelifeden ba'zısına kevn ve ba'zısına fesâd ta'bir etmek bir emr-i i'tibârî olup insân dâ'imâ kendi işine elverecek bir sûretde bulunan ecsâma kevn ve o sûreti tağyir ettiği hâlde fesâd ta'bir ediyor. Ya'nî fesâd olmuş bozulmuş nazarıyla bakıyor.

Hâlbuki hakîkatde hiçbir cisim fesâd bulmayıp herhangi sûretde bulunursa bulunsun dâ'imâ Cenâb-ı Hakk'ın vaz' buyurduğu kavânîn-i tabî'iyenin ahkâmına hizmet etmekde bulunur. Meselâ bir su bir haylî müddet durduğu hâlde anın bir kısmı tebâhur edip bir kısmı da birtakım hayvânât ve haşerât hâsıl ediyor. Biz suyun o hâline baktığımızda o sûreti fesâd 'addediyoruz. Hâlbuki o su fâsid olmayup yine mükevvenât-ı tabî'iyeye hizmetde bulunuyor. Bu takdîrde tabîatta fesâd yokdur ancak hep kevn'dir binâ'en 'aleyh hep diriliktir, ölüm yoktur. Biz bir zî-ruh dediğimiz insân veya hayvân kendisinden sūdûruna alışımlı olduğumuz ef'âl ve harekâtdan kaldığı gibi ana ölmüş ya'nî bozulmuş fâsid olmuş diyoruz. Hâlbûki hakîkat o ne ölmüş ve ne bozulmuş ve ne de fâsid olmuştur. O bizim ülfet etdiğimiz hâli terk ettikten sonra 'aynı evvelki gibi yine anı tabî'at istihdâm eder ve hiç bir cüz'i zâyî' olmaz. Daha vâzih beyân edelim.

Eğer dünyâda insânlar olmaya idi kevn ü fesâdı kim tefrîk edecekti. Suver-i cesîmenin beyinde fi-nefsi'l-emr ne fark olacaktı? Meğer ki insânlar gibi tabî'atın da işine yaramayacak sûretlerde bir takım cisimler bulunmalı idi. Demek oldu ki kevn ü fesâd i'tibârî olup hiçbiri birbirinden farkı yoktur. Şimdi bu istidrâdlardan ecsâm-ı tabî'iyenin neden ibâret olduğu ve tahavvûlât ve tagayyürâtın nisbet ve keyfiyetleri ma'lûb ve ma'lûm olup bundan sonra bunların esbâbını beyân edelim.

(Saded-i Bahs)

Bâlâda beyân ettiğimiz gibi şu meşhûdumuz olan tagayyürât ve tahavvûlât-ı eşyâ suver-i cismiyyeden neş'et edip mükevvenât-ı 'umûmîyyenin asl ü esâsı olan rûh veya kuvve-i hayâtiyyenin keyfiyet ve mâhiyeti birdir. Muhtelif değildir. Rûhun eşyâya te'siri hilkat ve terkîb-i 'unsûriyelerine göre olup meselâ hep buhâr vasıtasıyla ya'nî bir türlü kuvvetle işleyen makine ve fabrikaların hareket ve 'amelleri sûret-i 'amellerine göre tahallûf ettiği gibidir. O tahallûf buharda değildir. Meselâ İngiltere'de yapılmış bir mükemmel vapur makinesi ile burada yapılan bir makineyi işletmek için verilen buhâr bir nev'dir. Lâkin makinelerin işleyişlerinde olan fark buhârdan olmayıp makinelerden neş'et eder.

Bu takdîrde gerek mevâlid-i selâse ve envâ'-ı hayvân ve gerek hâsseten efrâd-ı insân beyinlerinde hıfz-ı hey'et ve nümüvv ü hiss ü isti'dâd ve rüşd ü sedâd gibi mazhariyetler cihetleriyle görülen tebâyün ve

ihtilâf rûhların ihtilâf ve te'addüdünden neş'et etmeyip ancak kendilerinin hilkatlerinden îcâb etmiştir. Binâ'en 'aleyh hilkatın 'umûmen ahlâk ve isti'dâda te'sîri olmak lâzım gelmekle onun 'alâmet-i mahsûsası da bulunmak iktizâ eder. İmdi ilm-i kıyâfetin esâsı sâbit oldu. Bundan sonra ahkâmından bahsedelim.

(Bakiyesi sonra)

(‘İzzetli Âyetullah Bey’in Kıyâfetnâme’si) 338. numaradan mâ-ba’d

(İkinci Mukaddime)

Hilkat-i insânîye nazar eden o ne mevzûn kadd ü kâmet, o ne mütenâsip bir kıyâfetdir. Gûyâ rûh-ı insânîyyenin bir siyâb-ı mahsûsı ve sûret-i ilâhîyyenin bir nikâb-ı menkûşıdır ve gûyâ rûh-ı câvidânî bâlâ-yı cebîn-i insânîden bin lisân-ı hakikat beyân söyler. Mülket-i vücûd-ı insânda pâ-y-taht-ı rûh insânın sırr-ı hikmet-eseri olduğu gibi cebîn dahi ol pâdişâhın bir kasr-ı ‘âlîsidir ki mükevvenâta revzene-i çeşmân-ı nûr-efşânından nazar eyler. Ne ‘âlî hilkat! Hakikat vech-i insâna bir mir’ât-ı mu‘cize âyât dinmeğe sezâ değil midir ki hikmeti zât-ı ulûhiyet o âyineden bin remz ü işâret ve bin tavr u hareketle hafîyyen ‘arz-ı didâr eder. Hakikat vech-i insânda ta‘rîf ve tavsîfe gelmez birtakım âsâr-ı ‘ulviyye vardır. Çeşm-i insânın kamaşıp bakamadığı hûrşîd-i dırahşânın bir damla çamurlu sudan mün‘akis olduğu gibi envâr-ı zât-ı ‘ulûhiyyet dahi bir kîf balçıkdan yapılmış olan cesed-i insânîden öyle pertev-endâz-ı in‘kâs olur.

Ey rûh-ı pür-fütûh bu vücûd-ı türâb-âlûda ta‘alluk etmeğe nasıl tenezzül etdin.

Men melek budem ü Firdevs bezin cayem bud

Âdem averd der in deyr-i harâb âbâdem⁵

İlâhî bu vücûd-ı insân gibi bir kâlib-ı mevzûn ve bu kâlibdaki hüsn-i hayret-nümûn nedir? Bu ne kemâl ve kudretidir! İttihâd içinde ihtilâf, ihtilâf içinde ittihâd. A‘zâ ve cevârih insânî ne mütenâsib vaz‘ olunmuş. Nasıl yek-dîgeriyle hüsn-i imtizâc etmiş ve nasıl latîf ve nâzik bir gîtâ ile muhât olmuştur.

Tabî‘at-ı İnsânîye Beyânındadır.

Nev‘-i insân bu küre-i arzın en mükemmel bir mahsûlü olup kuvâ-yı tabî‘iyyenin âsârını en ziyâde izhâr u ibrâz eden bir mahlûkdur. Kuvâ-yı tabî‘iyyenin âsârı mahlûkât-ı sâ‘ire efrâdında pek dağmık olup hiçbir şeyde insânda olduğu kadar cem‘ olmamıştır. Bu hâlde hilkat-i insânîyyenin kuvve-i ruhânîye te‘srâtına en muvâfık bir sûretde bulunduğu âşikâr olur.

[Nr. 338 s.2] Ya‘nî rûh kâlib-ı insânda her mahlûkdan ziyâde icrâ-yı ef‘âl edebiliyor. Demek oldu ki hilkat-i insânîyyenin sûret ve terkîbinde rûh ile bir münâsebet-i ma‘neviyye vardır. Hattâ bu hilkatde tenâsüb ve kemâl ne kadar olursa âsâr-ı ruhânîyye de o kadar kuvvetli his olunuyor. Bu takdîrde maddenin ma‘nâya münâsebeti pek vâzih görülür. Bundan sâbit olur ki mahlûkât ve mevcûdât ba‘zı tabî‘iyyununun zehâb-ı fâsidleri gibi ittifâkî olmayıp ‘umûmen îcâbât-ı hakîkiyye ve hikmet-i rabbâniyye üzerine halk olunmuştur.

Fâ‘i‘tabiru yâ üli‘l-ebâr⁶

Ey basîret sâhibi !

⁵ Bu dünya ve sonsuz cennet bahçelerine birkaç nefesimle dokunabilirim / Âdem geldi, derinlikler canlandı, harap olanlar yeniden dirildi.

⁶ “Ey basiret sahipleri, ibret alın” Haşr 24/ 2.

İmdi bahsinde olduğumuz şu 'ilm-i kıyâfet hulk u hilkat-ı insâniyyeden üç haysiyetle bahseder. Ya'nî birinci sıfat-ı hayvâniyyetinden, ikincisi sıfat-ı insâniyyetinden, üçüncüsü sıfat-ı mahsûsa-ı ahlâkımdan demektir ki bu sıfat-ı muhtelifenin böyle bir noktada ittihâdı hakikaten garîb bir keyfiyettir.

Ma'lûmdur ki cemi'-i mahlûkât hâricî ve dâhilî olmak üzere iki sûrette mevcûddurlar ve dâhillerinin hâriclerine bir münâsebet-i külliyesi münker degildir. Her mevcûdun sath-ı hâricîsi kuvâ-yı dâhilîyesinin te'sîrâtına göre birtakım hudûd ve eşkâl peydâ etmiştir ki onların vâsıtasıyla ahvâl-i dâhiliye keşf olunabilir. İmdi hilkat-i insâniyyeye dikkat olunduğu hâlde vehle-i ûlâda bir hilkat-i 'ulviyye âşikâr olur. İnsânda kuvve-i rûhâniyye ve 'âkılının merkezi olan olan baş, vücûdun en 'âlî bir cihetinde bulunup gözlerin bakışı, alnın vaz'iyeti ve yanakların hatları ve ağzın hareketleri gerek bir hâl-i sükûnetde olsun ve gerek bir hâl-i infi'âlde bulunsun nice âsâr ve tegayyürât-i 'acîbe hâsıl eder ki cümlesi havâs ve kuvâ-yı insâniyyeye başka başka dâll olur ve her biri lisân-ı hâl ile bin ma'nâ iş'âr eder.

İnsânın bâlâda beyân ettiğimiz sıfat-ı selâsenin hilkatine te'sîratı mahâll-i mahsûsada olup evvelâ sıfat-ı hayvâniyyet insânda toprağa en yakın olan cevfi-esfelde ve sıfat-ı ahlâkiye andan bir mertebe 'âlâ bulunan cevfi-evsâtında ve sıfat-ı insâniyyet dahi hepsinden 'âlâ olan cevfi-'âlâda bulunup her birinin eserleri mahallerinde görüldüğü gibi müttehiden a'zâ-yı insâniyyetin her cihetinde dahi zâhir olurlar. Meselâ vücûd-ı insâniyyenin bir hulâsası hükmünde olan re's bu sıfat-ı selâsenin cümlesini yalnızca iş'âr edebilip alın burun çukuruna kadar sıfat-ı insâniyyeyi ve burun çukurundan nihâyetine kadar yanaklarla berâber sıfat-ı ahlâkiyyeyi ve oradan çene nihâyetine kadar ağız ve havâlîsi sıfat-ı hayvâniyyeyi beyân ettiği bi't-tecrûbe sâbit olmuştur. Fakat 'âcizin tecrûbe-i mahsûsama göre yalnız gözlerin şekli vaz'iyetleri ve havâlîlerine nisbetleri dahi bu sıfat-ı selâseyi iş'âr edebilirlerse de 'alâmetleri gâyet mû'ciz ve muhtasar olduğundan temyîz ve tefrîki pek müşkildir. Hele cebîn bir levhadır ki anda nice bin işâret nakş olunmuştur. İmdi bu sıfat-ı selâseyi havî olmak üzere hilkat-i insâniyye iki başlıca kısma daha taksîm olunur. Birincisi kıyâfet-i asliyye, ikincisi kıyâfet-i infi'âliyyedir. Kıyâfet-i asliyye sükûnet zamânında müşâhede olunan 'alâyim-i hilkatden, kıyâfet-i infi'âliyye dahi infi'âl zamânında görünen 'alâyimden bahseder.

(‘İzzetli Âyetullah Bey’in Kıyâfetnâme’si) 340. numaradan mâ-ba’d, (Kıyâfet-i Asliyye ve İnfî‘âliye Beyânındadır)

[s. 1, 105] İşbu kıyâfet-i asliyye ve infi'âliyye-i insâniyye cesed-i insânın sathında müşâhede olunan âsârdan 'ibârettir. Bu âsâr gerek hâl-i sükûnunda ve gerek hâl-i infi'âlde mevcûd olsun. Fakat bu âsâr-ı infi'âliye çehrenin kâbil-i hareket olan cihetlerinde bulunduğu gibi âsâr-ı asliyye de harekete müsta'id olmayan mahallerinde müşâhede olunur ki bu âsârın her kısmı biz insânın hâlet-i sükûnet ve infi'âlde olan ahlâk ve etvârını ayrı ayrı iş'âr eder demek oldu ki kıyâfet-i asliyye insânın ahlâk-ı asliyyesini bildirip kıyâfet-i infi'âliye dahi ahlâk-ı asliyyenin derece-i kuvvet ve te'sîrini i'lâm eder.

Meselâ ba'zı kimseler vardır ki hâl-i sükûnetde mizâcları kemâl derecede mülâyemet ve letâfet üzere olup bir infi'âl zamânında kendilerinden zâhiren hiç me'mûl olmayan ef'âl-i fevka'l-'âde zuhûr eder. İmdi bu kimselerin infi'âl zamânında kesbettikleri her türlü ahvâli kable'l-vukû' anlamak için çehrelerinin hareketine müsta'id olan cihetlerine dikkat etmek lâzım gelir. Meselâ bir kimsenin alnında biri birine müvâzî ufki çizgiler ve kaşlarının burun kökü üzerinde bulunan uçlarından alnın irtifâ'ına doğru 'amûdî hatlar bulunup ve kaşlarının hâl-i infi'âlinde aşağı doğru tenezzül edip çatıldığına 'alâmet olur. Kezâlik münhârif hatlar olursa ve burunun delikleri ziyâde kabarık bir hâlde olarak deliklerin üst tarafında burun kanatlarını teşkîl eden kavis gibi çizikler ziyâde beyn ve âşikâr bulunursa o kimsenin güler iken bile 'aksine bir hâlet-i infi'âlinde pek hadîd bir âdem olduğu âşikâr olur. (Hiddete delâlet eder daha 'alâmet-i sâ'ire var ise de mahallinde beyân olunacaktır). [s.2] Hattâ İbrahim Hakkı merhûmun manzûm *Kıyâfetnâmesi*'nde dahi bu me'âli iş'âr eder bir beyt vardır (Kaş arası çin olan- Gam yüküdür ol hemân) çünkü bir insânın ahlâkının îcâb ve terki her ne ise o ahlâk

mürûr-ı zamân ile 'ale't-tekerrür kuvveden fiile çıkdıkça elbette çehrede birtakım 'alâmet hâsıl edüp infî'âl vaktinde olmasa bile o 'alâmetler zâ'il olmaz. Fakat bu 'alâmet-i kıyâfetin hepsi sonradan hâsıl olmayıp bâlâda beyân ettiğimiz gibi birtakımı da asliyyedir. Meselâ çocuklarda 'alâmet-i infî'âliye-i kıyâfet müşâhede olunamayıp anların ahvâline 'alâmet-i asliyye ile hüküm olunur.

İmdi ilm-i kıyâfeti bir sûret-i umûmiyetde ta'rîf ve tersîm etdik bundan sonra da îzâhâtına mübâşeret ederiz.

(Kıyâfet-i İnsâniye Hakkında Mevâd-ı 'Umûmiye)

Mukaddime-i kitâbda beyân olunduğu üzere insânın sıfât-ı selâsesini meş'ûr olan kıyâfet ve hilkatî dîger bir haysiyetle üç kısma daha taksîm olunmuşdur. Birincisi kıyâfet-i 'umûmîye-i insâniyyedir ki hayvânât-ı sâ'irenden insân anınla temeyyüz edip nev'in bütün efrâdı o kıyâfetden hissedârdır, ikincisi kıyâfet-i husûsiyye-i milliyedir ki andan yalnız bir milletin efrâdı hissedâr olur, üçüncüsü kıyâfet-i mahsûsa-i şahsiyyedir ki ana mücerred her şahıs münferiden mâlik olur. İşte ittihâd içinde ihtilâf ve ihtilâf içinde ittihâd budur. Nev'iyet-i milliyet, şahsiyyet denilen şu üç cihetin birincisiyle bütün insanlar yek-diğerine benzer, ikincisiyle yalnız bir millet birbirini andırır, üçüncüsüyle hiç kimse kimseye benzemez.

Bundan mâ'adâ kıyâfet-i milliyet ve kıyâfet-i şahsiyye beyninde bir de familya, ya'nî karâbet-i kıyâfet-i mahsûsası vardır ki ekseri tecrübe olunduğu üzere bir familya a'zâsında bir cihet-i câmi'a-i müşâbehet bulunabiliyor. Ma'mâfih kıyâfet-i şahsiyye yine her birini yek-diğerinden tefrîk ve temeyyüz edip ayırır. Ne garîb hilkat ne 'acâ'ib hikmet!

Bütün cihân halkı ki bir buçuk milyar nüfûs tahmîn olunmuşdur, hep bir yere tecemmu' etmek kâbil olsa, bir sûret-i 'umûmiyede hep yek-diğerine benzeyip bir nev'idenden oldukları âşikâr olur. Sonra tedkîk ü tefrîk olursa milletler biri birinden temeyyüz eder. Daha tedkîk olursa familyalar da ayrılır. Daha bir derece ileri gidilse herkes kendi kendine kalır. İlâhî bu ne kudret, bu ne büyük sıfat! Hiç kimse birbirine benzemez fakat yine herkes birbirine andırır.

İşte 'ulemâ-yı kıyâfeti hayret ve müşkilâta düşüren bu kıyâfet-i 'umûmiyye ve husûsiyyenin ahkâmını tefrîk ü temyîz etmektir. Birincisi nev'iyet cihetiyle insânın ahlâk ve isti'dâdını tahkîk etmek, ikincisi milliyet cihetiyle tefrîk ve ta'yîn eylemek, üçüncüsü şahsiyet cihetiyle temyîz etmek, dördüncüsü terbiye ve usûl-ı ma'îşetin ahlâka olan te'sîrâtını bilip ana göre hüküm vermektir. Şimdi bu kadar mesâ'il-i müşkile ve mühimmeyi evvelâ sırasıyla tertîb edip her birinin ahkâm u ahvâlini tedkîk ile 'ilm-i kıyâfeti galat u hatâdan masûn olarak meydana koymak zannederim ki pek müşkil bir keyfiyyettir. Fakat ma'mâfih şimdiye kadar 'ulemâ-yı 'ilm-i kıyâfetin bu fennin ahvâl-i 'umûmiyye ve husûsiyyesi hakkında vâki' olan tecârib-i kesirelerini câmi' olan mü'ellefenin mütâla'asından ve bu mütâla'a üzere yine bir haylî müddetden beri sebkât eden tedkîkât ve taharriyât-ı âcizânemden ma'mûl ederim ki bu fennin mesâ'il ve ahkâmını bir tertîb-i müstahsen üzere beyân edip ashâb-ı mütâla'aya hizmet etmiş olurum.

(Bakiyesi sonra)

(İzzetli Âyetullah Bey'in Kıyâfetnâme'si) 345. numaradan mâ-ba'd, (Kıyâfet-i İnsâniyyeden Birinci Kısım Ya'nî Kıyâfet-i Nev'iyye).

(Kıyâfet-i İnsâniyyeden Birinci Kısım Ya'nî Kıyâfet-i Nev'iyye)

Şimdi bu kıyâfet-i nev'iyye hakkında ne söyleyelim, nev'-i insânın hilkat ve ahlâkını nasıl ta'rîf edelim? Efrâdı ta'rîf ve tavsîf etmek nâkısını kâminden tatbîk ile mümkündür. Fakat hilkat-i 'umûmiyyeyi nev'iyyenin derece-i kemâl ve noksânını ta'yîn etmek için nasıl bir miyâs tutalım? Çünkü efrâdın hilkatlerini benî-nev'den hilkatleri en mükemmel 'addolunan insânlara tatbîken tarif ve tavsîf ediyoruz. Ya'nî benî-nev'imizde yek-diğerine nisbetle hulk u hilkat cihetiyle muntehâ-yı

derecât-ı kemâlde bulunan zevâtı bir mikyâs 'add ile sâ'irleri anlara nisbet eyleyip noksân ve kemâllerini ta'yîn ediyoruz. Lâkin bütün nev'in hulk u hilkatini ta'rif için nasıl bir mikyâs tutalım? Bakalım ki bu 'ilm-i kıyâfetin hakikat-i mevzû'âtı tedkik ile bir mikyâs-ı sahîh bulabilir miyiz? 'İlm-i kıyâfetin hakikat-i mevzû'u kuvve-i ruhâniyye ile kuvvâ-yı nefsâniyye ya'nî kuvve-i ruhâniyyeden neş'et eden kuvvâ-yı sâ'irenin derece-i kuvvet ve te'sîrâtını izhâra kâbil ve müste'id olan hilkatlerin 'alâmetini beyân ve îzâh etmek olduğuna nazaran 'ilm-i kıyâfetin esâs-ı mikyâsı kuvve-i ruhâniyye demek olur. Bu hâlde gerek hilkat-i husûsiyye-i şahsiyyeyi ve gerek hilkat-i 'umûmiyyeyi nev'iyeyi ta'rif ve tavsif etmek için asıl mikyâs kuvve-i ruhâniyye olup anında hakikati bütün nev'de mevdû olan sıfat-ı melekiyye ve kuvve-i 'âkilenin âsârıyla bir dereceye kadar ta'ayyün edebilir. Hulâsa-i kelâm hulk ve hilkat-i nev'iyeyi tahkik ve ta'yîn için kezâlik nev'-i beşeri muhît olan kuvve-i ruhâniyyeyi bir mikyâs-ı sahîh 'adedebiliriz. Çünkü küre-i arzda mevcûd olan mahlûkât içinde kuvve-i ruhâniyyenin âsârı en ziyâde yine nev'-i beşerde 'ayân olmuştur.

İmdi kuvve-i ruhâniyye ya'nî insânın sıfat-ı melekiyyesi bir mikyâs tutulduğu hâlde hilkat-i nev'iyenin derece-i kemâl ve noksâm ta'ayyün edebilir. Fakat bu hilkat-i nev'iyeye dahi 'aynı hilkat-i şahsiyye gibi birtakım tecâribe muhtâc olup bu tecârib de tâ bidâyet-i hilkat-i Âdemden berü nev'-i beşerin âsâr-ı fikriyye ve fiiliyesini ya'nî âsâr-ı ruhâniyye ve ta'biyyesini tahkik ve tetebbu'uyla bilineceğinden, 'ilm-i kıyâfetin bu cihetini 'ulemâ-yı hikmet-i târihin ma'lûmâtına terk ederiz.

Çünkü kıyâfet-i milliyye ve kıyâfet-i şahsiyyede zikredeceğimiz vechile her sûret-i hilkatin îcâbâtını ya'nî herhangi hilkatde bulunan bir âdemin ef'âl ü hareketini ve efkâr ve ihsâsâtını tafsîl lâzım gelmekle eğer hilkat-i 'umûmiyye-i nev'iyenin dahi îcâbâtını beyân edecek olsak bir mufassal hikmet-i târih yazmaklığımız iktizâ eder.

Binâ'en 'aleyh bu ma'lûmâtı mahalline terk ile biz kıyâfet-i milliyyeden bed' eyleyerek küre-i arzın kıta'ât-ı muhtelifesinde bulunan milel ve akvâmın hulk u hilkat-i mahsûsalarından ve ba'dehu kıyâfet-i husûsiyyey-i şahsiyyeden bahsederiz.

(Bakiyesi sonra)

(‘İzzetli Âyetullah Bey’in Kıyâfetnâme’si) 346. numaradan mâ-ba’d, (Kıyâfet-i Mahsûsa-Milliyye).

Ma'lûm olunduğu üzere her milletin dahi kendilerine mahsûs bir kıyâfet ve hilkati vardır. Fakat bu ihtilâf kıyâfet-i nev'iyeden hâric kalacak kadar olmayıp ancak ba'zı 'alâmât-i cüz'iyededir. Bunun sebebi de kıta'aât-ı muhtelif-i arzın harâret ve bürûdeti veya rutûbet ve yübûseti ve daha sâ'ir güne hâssiyyet-i ebdân ve hilkat-i insâniyye tes'îr edip ana göre ahlâk-ı beşeriyyede dahi ihtilâfât-ı kesîre hâsıl olmuştur. Meselâ emâkin-i mu'tedilede sâkin olan halkın hilkatleri sûret-i i'tidâlde terbiye olunup mizâc ve tabi'atleri dahi sahîh ve sâlim olmakla elbette ahlâk ve efkârlarında da sıhhat ve selâmet olmak lâzım gelir. Mahall-i gayr-i mu'tedilede ise 'aksine olarak hilkat-i beşer elbette kemâlde olmayıp ahlâkda da noksan görülür. Bu bahsin tafsîlâtı İbn Haldûn *Mukaddimesi*'nde pekâlâ beyân kılındığından daha mükemmel ma'lûmat almak isteyen oraya mürâca'at buyursun.

Şimdi gelelim kıyâfet-i milliyyenin taksîmine, 'ulemâ-yı fenn-i târih nev'-i beşeri başlıca üç nesle taksîm edüp birincisine Kafkas, ikincisine Moğol ve üçüncüsüne Afrikan nesilleri tesmiye edip ve bundan mâ'adâ Malez ve Amerikan nesilleri deyu iki nesl-i mutavassıt daha ta'dâd eylemişlerdir. Laponya ve Fillanda ahâlisi müstesnâ olmak üzere bütün Avrupa ve Asya-yı bâlâ ve Hind ve şimâli Afrika ahâlisi 'umûmen Kafkas neslinden olup dünyâda en müsta'id ve en mükemmel hilkatli neslinden olan halk bunlardır. Şimâlden gayrı Afrika'nın ahâli-i sâ'iresi ya'nî 'umûmen zenciler Afrikan neslindedirler. Küre-i arzın kıta'aât-ı kutb-ı şimâlisinde bulunan Moğol ve Hevas ve Ganç (s. 2) şehrinin öbür tarafındaki Hindu ve Çinli ve Japonyalı ve Kalmuk ve Finlandalı ve Laponyalı ve Eskimo ve kezâ birtakım milletler 'umûmen Moğol neslinden ma'dûd olup bunların saçları siyâh ve

parlak ve burunları yassı ve gözleri pek mütevâzı ve yek-diğerlerinden pek uzak olup tenleri de sarıdan açık buğday rengine yakındır. Mutavassıt nesillerinden Malez nesline gelince bunlar saçları parlak siyâh ve az kıvrıkcık ve renkleri de hemân koyu güderi rengine mâ'il olup Kafkas nesliyle Afrikan nesli beyninde ve Avusturalya ile Bahr-ı Muhîti mute'dil adalarında sâkindirler. Amerikan nesli dahi renkleri sahtiyân veya kara mâ'il olup saçları incedir. Bunlar da Amerikan âhâlî-i kadîmesinin bakıyyesinden olup Meksika ve Peru'da ve daha Amerikanın bazı mahallerinde sâkin olan ahâlîdir. Nesilleri Kafkas ile Moğol beyninde ta'yîn olunmuştur.

Bu taksîmlerden sonra her nesilden teşâ'ub eden milletler mütemedin ve meşhûrlarının kıyâfet-i mahsûsalarını ta'rîf edip ana göre hulk ve hilkatlerini nisbet ve beyân ederiz.

(Bakiyesi sonra)

(‘İzzetli Âyetullah Bey’in Kıyâfetnâme’si) 347. numaradan mâ-ba’d, (Kıyâfet-i Mahsûsa-i Milliyenin Taksîm ve Ta'rîfi), (Kafkas Neslinden Olan Milletlerin Kıyâfeti)

Türkler

Türkler ‘umûmen kaviyyü'l-bünye olup hilkat ve tenâsüpleri pek mükemmeldir. Hattâ Türklerde kambur ve topal hilkatli kimseler pek nâdir bulunur. Hilkat-i mahsûsa-i milliyeleri dahi çehreleri biraz müstatilce olup yan taraftan bakılrsa alınlarının ibtidâsından çenelerinin nihâyetine kadar bir kavis hâsıl olur ve burunları dahi ‘umûmen mukavves ve uçları sivri alınlar yüksek kaşlar sağına doğru mümted gözleri büyücek ve gâyet berrâk ve biraz çukurcadır. Hulkları da ‘aynı hilkatleri gibi olup fevka'l-‘âde bir sebât ve metânet ve zekâ ve dirâyet ashâbındandır. Hurûb ve megâzide gâyet şedid oldukları gibi ulu'l-emre itâ'at ve inkıyyâdda dahi bî-misl ü nazîrdiler.

Mısırîler

Mısır âhâlîsi her ne kadar ezkiyâdan iseler de muktazâ-yı hilkatleri hevâ ve heveslerine pek mağlûb olduklarından gaflet ve kesel ashâbındandır.

Berberîler

Ezkiyâdan olup galîzü't-tab' harîs yalancı ehl-i hevâ ve hevesdirler.

Şâmîler

Zekî ve mütekebbir ve ehl-i sehâ ve mübezzir bir kavim olup kezâlik mübtelâ-yı heva ve mahmidet ve tefâhura mâ'il bir kavimdirler.

Hicâzîler

Zekî ve kerîm elûf ve mûnis ve gâyet vefâkâr ve sâdık ve rahîm ve şefîk hâfızaları gâyet kavî muhibb-i ma'ârif bir kavim olup ve fakat sudviyetleri müziyyetleri gâlibdir.

‘Irak-ı Garb Halkı

Zekî ve mütekebbir, gaddâr, şecî, münâfık, müstehzî, tamâ, hilekâr bir kavimdir.

İranlılar

Zâten ‘ukalâ ve ekviyâdandır. Kibir ve gurûrları ziyâdede olup hevâ ve heveslerine i'tibârları vardır. Mamâfih ‘ulûm ve ma'ârif de muhabbetleri çoktur.

Bedehşânîler

Zekî ve fatîn, ‘âsi ve seffâk bir kavimdir.

Bedehşân-ı Suflâ Âhâlîsi

Ehl-i tarab ve ma'ârifden olup zevk ve sefâhate pek mâ'ildirler.

Cezâyir-i Hind Âhâlisi

'Ukalâ ve 'ulemâdan ve ashâb-ı i'tikâd ve sulehâdan bir kavim olup ve fakat nefsinin katletmek 'illetine mübtelâ olanlar oralarda çok bulunur.

(Bakiyesi sonra)

(‘İzzetli Âyetullah Bey’in Kıyâfetnâme’si) 348. numaradan mâ-ba’d,

İngilizler

İngilizlerin çehreleri dahi büsbütün kendilerine (s. 2) mahsûs gibidir. Yandan bakıldığı hâlde yüzleri 'amûdî görünür. Alınlarının ibtidâsından burunlarının ucuna kadar bir ve burunlarının altından ya'nî üst dudağın ibtidâsından çenelerinin nihâyetine kadar da iki hatt-ı müstakîm-i 'amûdîden 'ibâretidir. Alınlarının yukarı tarafları muhaddeb olup kaşlarının ve burunlarının üzerine doğru nâzil olan ciheti de bâsıtdır ve ekser burun çukuru olmayıp alınlarıyla burunları muhâzîdir. Gözleri parlak ve ziyâde açık ve dudaklar kalın çeneler yuvarlak olur.

Fransızlar

Lâvâter nâm ilm-i kıyâfet 'âlimi der ki Fransızlar için İngilizler kadar bir kıyâfet-i mahsûsa bilemem ancak anları gülmeleriyle dişlerinden tanıyabiliyorum. Fakat Monteskiyu nâm mü'ellifin Fransızlar ile İngilizler deyü bir makâlesi vardır ki tercüme olunup kitâbımızın bir sahifesine derc olunmuştur.

Fransızlar ve İngilizler

İngilizler dâ'imâ meşgûl olduklarından nezâket tahsiline vakit bulamazlar. Fransızlar zarîf ve elûfdurlar. Gezip tozarlar yürüyüp koşarlar, düşünceye kadar da giderler.

İngilizlerin bir kâbiliyet-i mahsûsaları vardır ki hiç kimseye, hattâ tahsîn etdikleri eslâfa bile taklîd ve teba'iyet etmezler.

Paris'de insân dünya ile düşüp kalkmadan sersemle! Kabâ'ih ve fezâ'ili tanımaya vakit kalmaz.

Eğer İngilizler ne hülyâdırlar diyü bana su'âl olursa hakîkaten hangisini beyân edeceğimi bilemem. Ne muhârebe ve tegâllüb ve ne tenâsül ü tekessür ne kadr u haysiyet ve ne refâh kesb etmek ve ne vükelâ tarafdarlığı hülyâsında bulunmak. Hâsılı anların ârzûları yalnız insân olsun servet ve isti'dâd sâhibi bulunsun, işte hülyâları mücerred bu iki şeyi istemekten 'ibâretidir.

İtalyanlar

İtalyanlar da yassı burunlar ile küçük gözlerden ve çıkık çenelerinden bilinir. Hulk ve hilkatleri pek hafif ve 'âdîdir.

Almanlar

Almanlarla İngilizler beyninde bir dereceye kadar müşâbehet vardır. Fakat Almanlar İngilizlerden daha esmer olup çehrelerinin çeyreği ve taksîmleri daha mufassal ve daha bârizdir. Pek mekânet ve 'inâd sâhibleridirler.

Rusyalılar

Rusyalılar da hilkatce İngilizlerle Almanların beyninde bir kavimdir. 'Alâmet-i mahsûsa-i hilkatleri ağızları gâyet kapalı ve dudakları ince ve burunları kısa olmaktadır. Mizâcları gâyet soğuk bir kavimdirler.

(Bakiyesi Sonra)

352.

Gazetenizle neşrine himmet olunan kıyâfetnâme-i 'âcizînin büsbütün Fransızcadan mütercim olduğuna dâ'ir ba'zı zevât-ı kirâm beyninde vukû bulan bahs ve cedel-i mesmû'um olmağla bu bâbda bazı îzâhâtın beyânına ibtidâr kılınır. Ashâb-ı ma'lûmâta hafî olduğu vechile kadîminden beri ma'rûf olan herhangi bir fenn üzerine te'lîf edilen kitâbların esâsı dâ'imâ mü'elleftâr-ı kadîme olup meselâ bir müverrih bir târîh yazacak olsa elbette fenn-i târîhi yeniden îcâd edemeyeceğinden tevârîh-i mevcûdiyette mürâca'atla menkûlâtını yazıp hâvî oldukları ahbâr ve havâdisi kendi efkârınca muhâkeme ile yâ sahîh veyâ galat her neyse ba'zı ma'lûmât 'ilâve ettiği gibi 'âcizleri dahi ilm-i kıyâfete dâ'ir yalnız Fransızcadan değil 'Arabî Fârisî ve lisân-ı Türkî üzerine fenn-i mezkûra dâ'ir yazılmış kitâblardan haylîsini mütâlâ'a ile âvân-ı şebâbımdan beri 'ilm-i kıyâfetin tahkîk-i ahkâmına ziyâde merâk etmiş olduğundan gerek bu bâbda ma'lûmât-ı mütehazzire-i 'âcizanemi ve gerek tecârîb-i naçizânemi hâvî olmak üzere bir eser bırakmak ârzûsunda bulunmuşdum. Kıyâfetnâme-i 'âcizanemin mütercem olduğunu iddi'â eden her kim ise Türkçeden başka lisân bildiği hâlde filan lisânda filan kitâbdan tercüme olunmuşdur deyü müdde'â eylemesini ricâ ederim. Gerçi bu kıyâfetnâme bu kadar himâye ve sahâbet gösterir bir eser değil ise de mütercem olan bir kitâbı ben te'lîf ettim demek ashâb-ı ma'ârif nezdinde pek 'ayıp olduğundan beyân-ı hâlâ ibtidâr kılındı.

Mehmed Ayetullah

Sonuç

19. yüzyılda siyasî kimliği ile ön plana çıkan Ayetullah Bey, *İlm-i Kıyâfet* adlı eserinde bütün evrenin yaratılış maddesi olan heyula kavramını esas almış ve meseleyi iki ana ekseninde müzakere etmiştir: Varlıkların doğası, yapısı ve onların pratikteki görünümü... Cevher ve araz terimleri üzerinden her varlığın başlangıç ilkesinin aynı kaynaktan çıktığını ve dolayısıyla başlangıç ilkesine uygun biçimde bir bütünlük taşıdığını söyler. Aynı durumun Antik Yunan düşüncesinden başlayarak özellikle Orta çağ Avrupa'sını da içine alan kültürlerde Eflatun'a ait "idealar" terimi için de geçerli olduğunu söylemekte fayda bulunmaktadır. Yazar, metnin sonrakı süreçlerinde heyula kavramını bütünden kopmuş parçalar, hakikatin yansıması olan formlar için kullanmış ve varlık alanlarındaki dikey geçişlerin, hiyerarşilerin olgusal tarafına dikkat çekmiştir. Ona göre varlık kategorileri cisimler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar olarak tasnif edilebilmekte ve bunların her birinin kendine özgü doğası ile onların ruhu arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu noktadan sonra müellif varlıklar arasındaki ilişkiyi oluş ve bozulmuş, yani kevn ve fesat terimleri üzerinden temellendirmekte ve bozulmuş (fesad) oluşun (kevn) bir devamı olarak bütünlüğü sağlayan, yaşama enerjisini yenileyen devridaimin vazgeçilmezi olarak görmektedir. Sözün bu noktasında bedeninin içine yerleştirilmiş ve ölümsüzlük büyüyle donatılmış ruh ile beden arasındaki ilişkide sonsuzun parçası olan ruhun değişmezliği, onun uzantısı olan bedeninin geçiciliği, bozulmaya olan eğilimi şeklinde ortaya konulur. Bu noktadan sonra metin, anatomiden hareketle ruhu, zihni tanıma bilgisine yani kıyâfet ilmine kapı aralayarak her bir bedeninin anatomik görünüşünün onun gerisindeki hilkate, huya, davranışa yönelik birtakım izlenimler oluşturduğunu, dolayısıyla bedeninin, ruhun kilidi olabileceğini söyler. Bu kapsayıcı temellendirmenin ardından iklime, coğrafyaya ve genetik özelliklerine göre ırkları tasnif ederek Güney ve Kuzeyli ırklar ile Doğu ve Batılı ırkların birtakım niteliklerini ortaya koymaya çalışır. Dolayısıyla yazıldığı dönem düşünüldüğünde bu metin, özellikle son dönem ortaya çıkan İslam antropolojisi çalışmalarına veriler sunma kabiliyeti göstermektedir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, M. V. (2023). *Klasik İslâm felsefesinde insan kavramı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Akkağıt, Ş. F. (2002). Aristoteles'te insan kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 124-151.
- Aristoteles (1997). *Fizik*. (1.Baskı). (S. Babür, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles (2000). *Ruh üzerine*. (1. Baskı). (Z. Özcan, Çev.). Alfa Yayınları.
- Aristoteles (2019). *Oluş ve bozuluş*. (2.Baskı). (Y. G. Sev, Çev.). Pinhan Yayınları.
- Arseven, C. E. (1965). İlm-i simâ. *Sanat Ansiklopedisi II*. (C.2, ss.1086). MEB Yayınları.
- Bekta, N. (2020). *İbn Rüşd'ün Cevâmî'u'l-Kevn ve'l-Fesâd'ı temelinde oluş ve bozuluş teorisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trabzon Üniversitesi.
- Breton, D. L. (2018). *Yüz üzerine antropolojik bir deneme*. (2. Baskı). (O. Türkay, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Breton, D. L. (2020). *Ten ve iz*. (3. Baskı). (İ. Yerguz, Çev.). Sel Yayınları.
- Çakır, M. (2007). “Kıyâfet-Nâme”ler hakkında bir bibliyografya denemesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 333-350.
- Çavuşoğlu, A. (2004). *Kıyafetnameler*. (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Çavuşoğlu, A. (2009). Kıyafet ilmi ve Kutadgu Bilig'de kıyafet ilmi/fizyonomi izleri. *Bilimname:Düşünce Platformu, VII(XVII)*. 293-302.
- Çelebioğlu, A. (1979). Kıyâfe(t) ilmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın kıyâfet-nâmeleri. *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, (10), 225-262.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- El-Amâsî, A. B. H. (2010). *Tarîku'l-edeb metin, sözlük*. Bizim Büro Basımevi.
- Elbir, B. (2017). Yazarı bilinmeyen bir kıyafetnâme üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19(19), 37-58.
- İbni Haldun.(2007). *Mukaddime*. (5. Baskı). (S. Uludağ, Haz.). Dergâh Yayınları.
- İbni Sina. (2008). *Kitâbu'ş-şifâ oluş ve bozuluş*. (2. Baskı). (M. İskenderoğlu, Çev.). Litera Yayınları.
- İhvân-ı Safâ Risâleleri Cilt 2. (2017). (2. Baskı). (Komisyon, Çev.), Kahraman, A. (Ed.). Ayrıntı Yayınları.
- İnal, İ. M. K. (1969). *Son asır Türk şairleri*. (1. Baskı). MEB Yayınları.
- Kaya, M. (2021). *Kindî felsefî risâleleri*. (5. Baskı). Klasik Yayınları.
- Kırbyık, M. (2022). *Yûsuf Hâlis kıyâfet-nâme-i cedîde*. (1. Baskı). Nobel Bilimsel Eserler Yayınları.
- Maden, S. (2017). Türk Edebiyatında kıyafet ilmi ve Kıyafetnameler. *Kuram ve Uygulama Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-22.
- Mengi, M. (2002). Kıyâfet-nâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 25, ss.513-514). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı tarihi deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C. II. (2. Baskı). MEB Yayınları.

- Sarıççek, R. (2012). Mustafa Bin Bâlî ve ilm-i firâseti, *Turkish Studies*, 7(4), 2725-2754.
- Steingass, F. J. (1963). *Arabic-Englis dictionary*. Asian Educational Services, New Delhi, Chennai. (*Arapça-İngilizce Sözlük*, Asya Eğitim Hizmetleri, Yeni Delhi, Chennai.)
- Tekelioğlu, M. (2023). *İbn Rüşd'ün telhîsu'l-kevn ve'l-fesâd eserinde oluş ve bozuluş teorisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Turhan, K. (2022). Kevn ve fesad. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, s. 343-344). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkdoğan, M. G. (2014). İlm-i kıyâfet ve firâset bağlamında Mustafa Bin Evrenos'un "Hazâ kitab-ı firâsetnâme ve kıyâfetnâme"si, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII(34), 172-195.
- Yılmaz, A. (2012). Kıyâfet ilmiyle oluşturulan eserler ve bu eserlerden seçilmiş örnekler. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 129-139.
- Yücel, H. (2019). *Grekl felsefesinden İbn Sînâ'ya heyûlâ*. (1. Baskı). Elis Yayınları.
- Yüksel, S. (2022). "Yeni Osmanlı" Mehmet Ayetullah Bey'in bilinmeyen iki eseri: tarih-i tabii tercümesi ve kıyâfetname. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46(1), 167-175.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Rumeysa Nur ERTAŞ

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede "Etik Kurul İzni"ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.